

โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มที่ 2
(ร้อยเอ็ด สกลนคร ขอนแก่น หนองบัวลำภู เลย และนครราชสีมา)

โครงการการสังเคราะห์องค์ความรู้จากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
เรื่อง ลักษณะลาวอีสาน
(The Characteristics of Lao-Isan People)

โดย
ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ธันวาคม 2553

โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มที่ 2
(ร้อยเอ็ด สกลนคร ขอนแก่น หนองบัวลำภู เลย และนครราชสีมา)

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการสังเคราะห์องค์ความรู้จากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
เรื่อง ลักษณะลาวอีสาน
(The Characteristics of Lao-Isan People)

คณะผู้วิจัย

นายทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

ได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มที่ 2

(ร้อยเอ็ด สกลนคร ขอนแก่น หนองบัวลำภู เลย และนครราชสีมา)

(ความเห็นในรายงานผลการดำเนินโครงการเป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

ธันวาคม 2553

บทคัดย่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลุ่มที่ 2

(ร้อยเอ็ด สกลนคร ขอนแก่น หนองบัวลำภู เลย และนครราชสีมา)

โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้

เรื่อง

ลักษณะลาวอีสาน

The Characteristics of Lao-Isan People

คณะผู้วิจัย

นายทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

ที่ปรึกษา

-

ปีที่พิมพ์

2553

จากการศึกษาของทีมยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในโครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มที่ 2 ซึ่งประกอบด้วยจังหวัดต่าง ๆ 6 จังหวัดคือ ร้อยเอ็ด สกลนคร เลย หนองบัวลำภู ขอนแก่น และนครราชสีมา พบว่านักเรียนได้เสนอเรื่องราว และชีวิตของผู้คนในพื้นที่ดังกล่าว อาทิ เรื่องประวัติและการตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้าน ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านและพื้นที่ป่าป่าภูตา โบราณสถาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำไปสร้างสรรค์ แต่เรื่องราวดังกล่าวเป็นเรื่องเฉพาะของแต่ละเรื่องและแต่ละพื้นที่ มีอาจทำให้เห็นภาพรวมของชีวิตผู้คนภาคอีสานได้ ดังนั้นการสังเคราะห์งานครั้งนี้จึงพยายามที่จะนำการเสนอภาพเล็กๆ และเฉพาะเหล่านั้นมาประติดประต่อเรียงร้อยเป็นภาพกว้างๆ ของชีวิตผู้คนอีสานซึ่ง ณ ที่นี้ เรียกกลุ่มผู้คนนี้ตามลักษณะทางวัฒนธรรมว่า “ลาว”อีสาน

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
1. ความหมายคำว่า ลาว	1
ดินแดน.....	3
ผู้คน.....	3
วัฒนธรรม ประเพณี.....	7
ศิลปะ.....	7
2. ลักษณะลาวอีสาน: การตั้งถิ่นฐาน ชีวิต ความเชื่อ และประเพณี.....	8
3. ลาวอีสานกับความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัว.....	13
ดินแดนอีสานในอดีต: ความเจริญในแถบทุ่งกุลาร้องไห้.....	14
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 :	
เหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์.....	15
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 :	
การเริ่มต้นสร้างสยามให้เป็นรัฐชาติ.....	16
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 :	
บทบาทมหาอำนาจตะวันตกกับการรวมลาวเข้ากับสยาม	
และบทบาทของคนจีนในอีสาน.....	16
การปฏิวัติ 2475 กับอีสาน.....	18
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับความเป็นอยู่ของคนอีสาน.....	19
4. ลักษณะลาวอีสานในปัจจุบัน:	
ลาวอีสานในยุคโลกาภิวัตน์(Globalization-Localization).....	20
การยึดถือประเพณี.....	20
การสร้างประเพณีเพื่อการท่องเที่ยว.....	22
การท่องเที่ยวในภาคอีสานในอดีต.....	23
ความเปลี่ยนแปลงในภาคอีสานนับตั้งแต่ พ.ศ. 2500.....	24
การท่องเที่ยวแบบใหม่หลังปี พ.ศ. 2520.....	24
การเตรียมความพร้อมให้กับท้องถิ่นสำหรับการท่องเที่ยว.....	27
5. สุนิดต์ วงษ์เทศ กับพลังลาว.....	30
บทสรุป.....	31
บรรณานุกรม.....	32

ลักษณะลาว

1. ความหมายของคำว่า ลาว

คำถามที่เกิดขึ้นกับคนโดยทั่วไป เช่นคำถามที่ว่า อะไรคือลาว อย่างไรจึงเป็นลาว หรืออะไรคือไทยอย่างไรจึงเป็นไทย คำถามเหล่านี้ดูน่าสนใจ แต่ยากที่จะให้คำตอบที่ได้ความชัดเจน เนื่องจากคำตอบมักจะผูกพันกับความเป็นรัฐชาติ (nation state)¹ ซึ่งเป็นอิทธิพลของฝรั่งเศสตะวันตกที่นำไปเผยแพร่ทั่วโลก คนไทยได้รับแนวคิดนี้มาปรากฏชัดเจนนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) เป็นต้นมา พระองค์ได้ทรงสร้างความเป็นตัวตนและลักษณะเฉพาะของความเป็นสยาม-ไทย เพื่อรวมกันให้เกิดสำนึกความเป็นชาติ แทนความเป็นราชอาณาจักรแบบโบราณที่ประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม หลายชาติพันธุ์ หลายภาษา หลายวัฒนธรรมซึ่งมารวมอยู่ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจร่วมกัน และในปลายรัชสมัยจึงเริ่มมีการปักปันเขตแดนทางทิศตะวันตกกับอังกฤษที่ครอบครองมาเพื่อแสดงอาณาเขตที่ชัดเจน

ความเป็นรัฐไทยจะเป็นรูปร่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) ที่ได้ทรงดำเนินนโยบายการสร้างและปรับปรุงประเทศต่อจาก พระราชบิดา คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ความสำเร็จที่เห็นได้ชัดเจน คือการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย โดยเฉพาะการตั้งกระทรวงขึ้น 12 กระทรวงในปี พ.ศ. 2435 และพระปรีชาที่สามารถรวบรวมพื้นที่ต่าง ๆ ที่ยังไม่แน่นอน เข้ามาเป็นพื้นที่ของประเทศสยาม รวมทั้งทรงมีบทบาทที่สามารถพาสยามรอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวสยามและคนไทยในเวลาต่อมาภาคภูมิใจในเกียรติภูมิดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ภายใต้ความเป็นรัฐชาติ กลุ่มคนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ หลายภาษา หลายวัฒนธรรม จึงถูกนับรวมเป็นคนกลุ่มเดียวกัน คือคนสยามหรือคนไทยในเวลาต่อมา² ทั้งที่คนเหล่านี้มีความแตกต่างกันแต่เคยอาศัยอยู่ร่วมกันมาก่อน เมื่อเกิดความคิดแบบรัฐชาติจึงพยายามหาความเฉพาะที่ให้แก่คนที่อ้างชื่อว่าเป็นพวกเดียวกันปฏิบัติเช่นกัน ซึ่งมีผลให้ผู้คนกลุ่มเดียวกันหรือต่างกลุ่มในอดีต มุ่งไปให้ความสำคัญกับความเป็นคนไทยแท้ ลาวแท้ หรือพยายามมุ่งเน้นไปที่เชื้อชาติซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเข้าใจผิดและเป็นไป

¹ ความเป็นรัฐชาติ(nation state) มีองค์ประกอบคือ 1.มีอาณาเขตที่แน่นอน 2. มีประชากรที่แน่นอน 3. มีรัฐบาลกลางที่แน่นอน และ 4. มีอำนาจอธิปไตย

² ไท หรือ ไต หมายถึงกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ ที่กระจายตัวทั่วไปรวมแถบแม่น้ำโขง แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำเจ้าพระยาจนถึง อินเดีย แถบแคว้นฮัสสัม และบริเวณชายแดนอินเดียและทิเบต แต่กลุ่มคนไทยจำนวนมากเชื่อว่าอยู่แถบจีนตอนใต้ โดยเฉพาะมณฑลกว่างสีและกว่างตุง ซึ่งมีชื่อเรียกว่า จ้วง คำว่าไทย หมายถึงกลุ่มคนที่ตั้งประเทศขึ้นบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา เดิมประเทศไทยมีชื่อเรียกกันว่า สยาม จนในปี พ.ศ. 2482 ในสมัยรัฐบาลภายใต้ จอมพลป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีได้เปลี่ยนชื่อประเทศเป็น ไทย ด้วยการชนะโหวตเสียงในสภาผู้แทนราษฎร

ได้ยาก แทนการใช้วัฒนธรรมเป็นคำอธิบาย³ อย่างไรก็ตามในบทความนี้พยายามที่จะอธิบายคำว่า “ลาว” ตามบริบทของความเป็น ลาวอีสาน ในลักษณะของการให้ความสำคัญทางวัฒนธรรม มิใช่ให้ความสำคัญกับลาวที่หมายถึงผู้คนที่เป็นเชื้อชาติลาวในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป ลาว) ในปัจจุบัน

ตามความเข้าใจโดยทั่วไป “ลาว” คือคนกลุ่มหนึ่ง หรือบางครั้งให้ความสำคัญกับ คนไท⁴ ซึ่ง อาศัยอยู่บริเวณแม่น้ำโขง คนไท กลุ่มนี้เกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับกลุ่มคนไทที่เรียกตัวเองว่า สยาม ซึ่งมีอำนาจบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กลุ่มคนลาวได้อาศัยปะปนอยู่กับคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ และต่อมาได้ขยายตัวและสามารถมีอำนาจเหนือคนกลุ่มอื่น ๆ โดยได้สร้างอาณาจักรล้านช้าง และอาณาจักรล้านนาขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19 ในระยะแรก ๆ อาณาจักรล้านช้างโดยมีศูนย์กลางที่ นครหลวงพระบางและเวียงจันทน์ เป็นมิตรไมตรีอันดีกับผู้คนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คืออาณาจักรอยุธยา ในขณะที่อาณาจักรล้านนาได้ทำสงครามกับอยุธยาเป็นเวลานาน จนถึงพุทธศตวรรษที่ 24 สมัยกรุงธนบุรี อาณาจักรล้านช้างได้ตกอยู่ในอำนาจของสยาม และต่อมาความสัมพันธ์ระหว่างลาวล้านช้างและสยามได้เลวร้ายลงเมื่อเกิดเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ซึ่งพยายามปลดแอกจากอำนาจสยาม กองทัพสยามได้เผาและทำลายนครเวียงจันทน์ กวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เข้ามายังฝั่งขวาแม่น้ำโขงและกระจายไปยังดินแดนส่วนต่าง ๆ ของสยาม ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 25 อาณาจักรล้านนาได้รวมกับราชอาณาจักรสยาม ในขณะที่อาณาจักรล้านช้างได้ตกอยู่ในอำนาจของฝรั่งเศส ในปัจจุบันชาวสยามหรือผู้คนในประเทศไทยยังคงเรียกผู้คนในภาคอีสานว่า “ลาว” ในขณะที่คนล้านนาสามารถสละความเป็น ลาว ออกไป และกลายเป็น “คนเมือง”

อย่างไรก็ตามมีผู้ให้ความหมายคำว่า ลาวแตกต่างกัน จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายว่า คำว่า ลาว ในอดีตอาจหมายถึง “คน” ที่มีฐานะสูงส่งในสังคม เป็นกลุ่มผู้ปกครอง เป็นเจ้า เป็นขุน ดังกษัตริย์บริเวณอาณาจักรโยนกเชียงแสน ซึ่งกษัตริย์หรือผู้ปกครองนำหน้าด้วยคำว่า ลาว เช่น ลาวเม็ง ลาวเกือ ลาวเกา ดังนั้น “ชนชาติลาวจึงไม่ค่อยติดอกติดใจคำว่า ไท เท้าไค่นัก”⁵ นอกจากนี้ในแบบเรียนรุ่นเก่าของสยามให้ความเห็นคำว่า ลาวว่าหมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของประเทศไทยปัจจุบันและมีความเจริญน้อย ดังที่กล่าวไว้ว่า

³ ศรีศักร วัลลิโภดม สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคคลีคล้านรพิจจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา-ราชอาณาจักรสยาม กรุงเทพฯ: บริษัทพิจเนตส์ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์จำกัด 2535 หน้า 2-5

⁴ ไท หมายถึงกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ที่กระจายตัวกันในที่ต่าง ๆ บริเวณแหลมสุวรรณภูมิ กลุ่มคนเหล่านี้มีลักษณะ ภาษา วัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมโยงกันได้ กลุ่มคนไทอาศัยอยู่ในที่หนึ่งจะมีชื่อเรียกต่างกัน เช่นกลุ่มไทที่อาศัยอยู่บริเวณแม่น้ำโขง เรียกว่า ลาว กลุ่มไทบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาเรียกตนเองว่า สยาม นอกจากนี้กลุ่มไทบริเวณแม่น้ำสาละวินทางตะวันออกของพม่าเรียกขานหรือไทใหญ่ กลุ่มไทในแคว้นอัสสัมของอินเดียเรียกไทอาหม กลุ่มไทที่อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงเหนือพวกลาว ทางตะวันออกของพม่าเรียก ไทลื้อ ไทจีน และไทกลุ่มใหญ่บริเวณทางใต้ของจีนเรียก ช้าง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีไทอีกหลายกลุ่ม เช่น ไทคำตี้ อยู่บริเวณพรมแดนอินเดียและจีน คนไทในประเทศไทยจึงเป็นกลุ่มไทกลุ่มหนึ่งที่เรียกตนเองว่า สยาม แต่เมื่อเปลี่ยนชื่อประเทศเป็นไทย จึงดูเหมือนสยามเป็นศูนย์กลางของไทยทั้งมวลด้วย

...ลาวมีภูมิลำเนาอยู่ทางแผ่นดินสูงทางเหนือ แถวลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่
เขาบรทัดต่อแดนเขมรขึ้นมา และทางมณฑลพายัพก็เป็นลาวเดิม...ส่วน
พวกลาวะ ละว้า เป็นพวกลาวเดิม เดียวนี้อยู่ตามป่าตามเขาในมณฑลที่เป็น
ลาวเดิม ส่วนไทยนั้นมีหลายพวก คือ ไทย ไทย ผู้ไทย พวน ฉาน เขียง เขียว
ลื้อ จีน เหล่านี้ล้วนแต่พูดภาษาไทยทั้งนั้น จึงนับว่าเป็นพวกไทย ชาวไทย
ในมณฑลพายัพ อุดร และนครราชสีมา ก็เป็นพวกไทยที่สืบเนื่องมาแต่
ตอนเหนือด้วยกันทั้งนั้น...⁶

คำว่า “ลาว” อาจมีความหมายแตกต่างกันได้หลายความหมาย ประการแรกหมายถึงดินแดนที่
เป็นประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป ลาว) นอกจากนี้ยังหมายถึง ผู้คน
วัฒนธรรม และศิลปะ

1.1 “ลาว” หมายถึง ดินแดน

ประการแรก ลาว หมายถึงดินแดน ซึ่งในปัจจุบันคือประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตย
ประชาชนลาว(สปป ลาว) ตั้งอยู่ริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามกับภาคเหนือ และภาคอีสานของ
ประเทศไทย โดยมีเนื้อที่ 236,800 ตารางกิโลเมตร มีประชากรประมาณ 4.2 ล้านคน ประเทศนี้
ไม่มีส่วนติดกับทะเล แต่ยังอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ⁷

1.2 “ลาว” หมายถึง ผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง ทั้งในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาว(สปป ลาว) และ ในภาคอีสานของไทย

ประการที่สอง “ลาว” หมายถึงผู้คนหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์ โดยที่คนที่มีอำนาจคือ
คนเผ่าไท คนกลุ่มนี้พูดภาษาไทย มีตัวอักษรไท และต่อมาเรียกตนเองว่า ลาว คนเผ่าไท-ลาว
สามารถสร้างบ้านเมืองเป็นอาณาจักรประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 โดยมีศูนย์กลางที่เมืองเซ้า หรือ
นครเข็ญทอง หรือนครหลวงพระบางในปัจจุบัน และต่อมาในปี พ.ศ. 2103 ได้สร้างศูนย์กลางอำนาจอีก
แห่งหนึ่งคือนครเวียงจันทน์ ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2256 กลุ่มลาวที่เวียงจันทน์ได้อพยพผู้คนไปตั้ง
นครจำปาศักดิ์ในทางใต้ ทำให้ลาวมีศูนย์กลางอำนาจสามแห่ง คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และ
จำปาศักดิ์ ปกครองผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลาวลุ่ม ข่า(ลาวเทิง) แม้วและชาวเขาเผ่าต่าง ๆ รวมทั้ง

⁵ จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ กทม.: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคสดีไทยจำกัด 2535 หน้า 388

⁶ โสกา ปาลบุตร แบบเรียนประวัติการของไทย (ประถม 4) พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ พ.ศ. 2473, หน้า 7

⁷ สุวิทย์ ธีรศาศวัต ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด 2543 หน้า 6-10

กลุ่มผู้ไท ย่อ ในอดีตอำนาจของลาวสามารถรวบรวมผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ผู้คนภาคอีสานประเทศไทยในปัจจุบัน

ในปัจจุบันผู้คนในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวประกอบด้วยกลุ่ม
ชาติพันธุ์ใหญ่ ๆ หลายกลุ่ม คือกลุ่มไท-ลาว หรือเรียกว่า ลาวลุ่มประมาณ 1/3 กลุ่มลาวสูงหรือ
ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ อีกประมาณ 1/3 และกลุ่มลาวเทิง หรือพวกข่า อีกประมาณ 1/3 นอกจากนี้ยังมี
กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อีกมากมาย ได้รวมเรียกคนเหล่านี้ว่า คนลาว

สำหรับผู้คนในภาคอีสานของประเทศไทยปัจจุบันเป็นที่รู้จักว่า คนลาว เช่นกัน ในอดีตคน
สยามหรือคนไทยมีความรู้สึกและรับรู้คำว่า “ลาว” ในลักษณะที่เป็นกลุ่มคนที่ “ด้อย” กว่าตน ใน
แบบเรียนของไทยนับตั้งแต่อดีตได้อธิบายว่า คำว่า “ลาว” มาจากคำว่า “ละว้า” ซึ่งหมายถึงผู้คนที่ไม่
เจริญ อาศัยอยู่ตามป่าตามเขา และบางทีเรียกว่า ลาวเดิม อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการได้ให้ความเห็น
แตกต่างกัน เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายว่า “ลาว” หมายถึงคน ที่มีฐานะสูงส่ง เป็นเจ้าเป็นขุนหรือเป็น
ชนชั้นผู้ปกครอง สุนทรียะเทศ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับลาว ว่าลาวหมายถึงผู้คนหลายกลุ่มหลาย
เผ่าพันธุ์ อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง และสื่อสารกันด้วยภาษาไทย สำหรับในประเทศไทยในอดีต
กลุ่มคนลาว หมายถึงผู้คนในเขตล้านนา(ภาคเหนือในปัจจุบัน) และผู้คนในภาคอีสาน คนล้านนา
พยายามที่จะปฏิเสธความเป็นลาว และคำว่าลาวจึงค่อย ๆ จางหายไป จากล้านนา ในขณะที่คนภาค
อีสานยังคงได้รับการเรียกว่า “ลาว”

นักประวัติศาสตร์และผู้คนโดยทั่วไปในความคิดกระแสหลักแบ่งแยกชัดเจนระหว่าง
ไทย-ลาว หลังจากกลุ่มคนสยามในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ตั้งตัวขึ้นและมีอำนาจเหนืออาณาจักรอื่น
ทำให้กลุ่มสยามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแบ่งแยกระหว่างตนและกลุ่มคนอื่น ๆ ว่าเป็นคนละพวกกัน
ชัดเจนและสยามมีความ “เหนือกว่า” อีกด้วย⁸ ความคิดดังกล่าวได้รับการทำให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อ
มหาอำนาจตะวันตกในขณะนั้นได้นำเอาความคิดแบบรัฐชาติมาปฏิบัติในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียง
ใต้(อุษาคเนย์) ผู้นำสยามในขณะนั้นนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาทรงรับเอาแนวคิดแบบตะวันตกมาเป็นแนวทางของการพัฒนาสยาม จึงมีผล
ให้สยามให้ความแตกต่างระหว่างสยามกับกลุ่มลาวมากขึ้น และถือว่าเป็นคนละกลุ่มกัน ดังที่
ปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เรื่องไม่ให้ชาวสยามแคว่ลาว เป้าหมายว่า⁹

...ก็การบัดนี้เห็นแปลกไปนัก ชาวไทยทั้งปวงละทิ้งการละเล่นสำหรับเมืองตัว
คือปีพาทย์มะโหรีเสภาเครื่องท่อน พรบไก่ สักกระวาเพลงไก่ป่าเกี่ยวข้าว และละคร
ร้องเสียหมด พวกกันเล่นแต่ลาวแคนไปทุกหนทุกแห่งทุกตำบล ทั้งผู้ชายผู้หญิง

⁸ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ “ลาว” ในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ จดหมายเหตุสังคมศาสตร์ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 สิงหาคม-ตุลาคม 2531 หน้า 104-121

⁹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, ประกาศห้ามมิให้แคว่ลาว พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา 2504 หน้า 290-291

จนท่านที่มีปีพาทย์มะโหรีไม่มีผู้ใดหา ต้องบอกขายเครื่องปีพาทย์เครื่องมะโหรี
ในที่มืงานการโกนจุกบวชนาคก็หาลาวแคนเล่นเสียหมด ทุกแห่งราคาหางานหนึ่ง
แรงถึงสิบตำลึง สิบสองตำลึง... ทรงพระราชดำริเห็นว่า ไม่สู้งามไม่สู้ควรที่การเล่น
อย่างลาวจะมาเป็นพื้นเมืองไทย **ลาวแคนเป็นข้าของไทยๆ ไม่เคยเป็นข้าลาว**
จะเอาอย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองไทยไม่สมควร... เล่นลาวแคน ขอให้งดเสียเลิกเสีย
สักปีหนึ่งสองปี ดูฟ้าฝนจะงามไม่งามอย่างไรต่อไปข้างหน้า ประกาศอันนี้ถ้ามีฟัง
ยังขึ้นเล่นลาวแคนอยู่จะให้เรียกภาษีให้แรง ใครเล่นที่ไหนจะให้เรียกแต่เจ้าของที่
และผู้เล่น ถ้าเลิกเล่นจะต้องจับปรับให้เสียภาษีสองต่อสามต่อ...

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453)
ความคิดเกี่ยว “ลาว” ดูจะยังไม่มีเปลี่ยนแปลง พระองค์ทรงเห็นความแตกต่างระหว่าง สยาม
และ ลาว โดยทรงเรียกสยาม ว่า “เรา” และเรียก ลาว (ล้านนา และภาคอีสาน) ว่า “เขา” ดังใน
พระราชหัตถเลขาพระราชทานพระยาราชสัมภารากร ข้าหลวงหัวเมืองเหนือประจำเมืองเชียงใหม่
ว่า¹⁰

...การซึ่งเปนข้าหลวงสามหัวเมืองนี้ ต้องถือว่าเป็นผู้รักษำนาจแลรักษำคำสั่ง
กรุงเทพที่จะให้เปนไปได้ตามคำสั่งทุกประการ แลต้องรู้ความประสงค์ของ
กรุงเทพว่าเราถือว่าเมืองเชียงใหม่ยังไม่เปนพระราชอาณาเขตของเราแท้ เพราะ
ยังเป็นประเทศราชอยู่ตราบใด แต่เราก็ไม่ได้คิดจะรื้อถอนวงษตระกูลมิให้
เปนประเทศราช เปนแต่อยากจะได้จะยึดเอาอำนาจที่แท้จริง คือการอันใดจะ
เปนไปได้ ก็ให้เปนไปได้เฉพาะที่เรายอมให้เปน คือให้ข้าหลวงมีอำนาจจะสั่ง
ให้ทำอันใด จะห้ามไม่ให้ทำอันใดโดยตรง ๆ เปนการเปิดเผยในที่ควรเปิดเผย
ภาเปนการลับ ๆ โดยเปนการแนะนำสั่งสอนลาวต้องทำตาม ในการที่ไม่ควร
จะเปิดเผย เมื่อจะว่าโดยย่อแล้ว ให้ลาวเปนเหมือนเครื่องจักร ซึ่งเราจะหมุนให้
ไปข้างหน้าภาให้มาข้างหลังก็ได้ตามชอบใจ ดังนั้นแล้ว เปนถูกต้องกับความ
ปรารถนาของกรุงเทพฯ แต่เปนการจำเปนที่จะต้องทำการอย่างนี้ด้วยสติปัญญา
เปนมากกว่าอำนาจกำลัง ต้องอย่าให้ลาวเหนว่าเป็นการบีบคั้นกดขี่ ต้องใช้ให้เหน
ในการที่เปนประโยชน์ แลไม่เปนประโยชน์เปนพื้น พระยาราชสัมภารากรต้อง
ถือว่า **ถ้าพูดกับฝรั่งฝ่ายหนึ่ง ลาวฝ่ายหนึ่ง ต้องถือว่าฝรั่งเปนเขา ลาวเปนไทย**

¹⁰ หจข.,ร.5 สารบัญญตฺมุดพิเศษ เล่ม 8 ร.ที่ 168/45 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระยาราชสัมภารากร วันที่ 5
พฤศจิกายน คักราช 1245 (พ.ศ. 2426)

ถ้าพูดกับลาวฝ่ายหนึ่ง ไทยฝ่ายหนึ่ง ต้องถือว่า ลาวเป็นเขา ไทยเป็นรา อย่าให้ถือตามแบบเก่า ๆ ซึ่งข้าราชการประพฤติก้าวเหมือนอย่างพระยาราชเสนาเป็นต้นดังนี้ เหนียวของตัวเองเป็นเขา จะทำอันใดก็ตั้งใจไปคนย ฝายคนอื่นเขาจะรู้ซึ้งเป็นไร ดังนี้ใช้ไม่ได้ เป็นความคิดของคนหัวด้น

อาจอนุมานได้ว่า ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้มีความคิดเกี่ยวกับ อีสาน เหมือนเช่นที่คิดกับล้านนา คือเป็น “เขา” ดังที่ปรากฏในการบริหารราชการในภาคอีสาน ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2426 ทางกรุงเทพฯ ได้พยายามจัดราชการในหัวเมืองอีสานเช่นเดียวกับหัวเมืองล้านนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีลายพระราชหัตถเลขาพระราชทาน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามลามา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ว่า

...อนึ่งการซึ่งหลวงภักดีณรงค์จะจัดการศาลต่างประเทศขึ้นในหัวเมืองลาวตวันออกนั้น เห็นว่าเป็นการสมควรที่จะต้องจัด ถ้าท่านเสด็จขึ้นไปในหัวเมืองลาว ทรงจัดการไว้แบบอย่างลงไว้เสียทีเดียว ไม่ต้องมีตราบังคับขึ้นไปแต่กรุงเทพฯ ก็ได้ **แต่ควรจะกันธรรมเนียมแบบอย่างในเมืองเชียงใหม่**.¹¹

อย่างไรก็ตามเมื่อมหาอำนาจทางตะวันตกใช้นโยบายแข็งกร้าวกับสยามและด้วยความกลัวการขยายตัวของมหาอำนาจตะวันตก สยามจึงพยายามรวบรวมดินแดนและผู้คนที่หลากหลายและที่เคยนับว่าแตกต่างกันมาก่อนเข้าเป็นพวกเดียวกับสยาม ซึ่งปรากฏให้เห็นในเรื่องของการสำมะโนครัวของประชากรที่เคยเคยใช้สัญชาติแตกต่างกัน เช่น ผู้ไท ส่วย เขมร ช้อ ลาว เปลี่ยนเป็น สยามหรือไทยแทน ดังที่ว่า

...แต่นี้สืบไป ให้เจ้าหน้าที่แต่ละแผนกทุกหัวเมืองใหญ่ผู้น้อยในมณฑลตวันออกเฉียงเหนือ เมื่อจะมีการสำรวสำมะโนครัวหรือหากมีราษฎรมาติดต่อที่จะต้องใช้แบบพิมพ์ทางราชการ ให้ปฏิบัติใหม่โดยกรอกในช่องสัญชาติว่า **ชาติไทย** บังคับสยามทั้งสิ้น ห้ามมิให้ลงหรือเขียนในช่องสัญชาติ ว่า ชาติลาว ชาติเขมร ส่วย ผู้ไทย ฯลฯ ดังที่เคยปฏิบัติมาก่อนเป็นอันขาด...¹²

¹¹ หจข., ร.5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 25 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามลามา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ วันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2426 หน้า 1

นอกจากนี้มณฑลใดที่เคยมีคำว่า ลาวนำหน้า เช่น ก่อน พ.ศ. 2437 มีมณฑลเทศาภิบาลที่มีคำว่า ลาวนำหน้า คือ มณฑลลาวเฉียง เปลี่ยนมาจาก หัวเมืองลาวพุงดำ (ต่อมาเป็นมณฑลพายัพ) มณฑลลาวพวน เปลี่ยนมาจากหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ (ต่อมาเป็นมณฑลอุดร) มณฑลลาวกาว เปลี่ยนมาจากหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ (ต่อมาเป็นมณฑลอีสาน) และมณฑลลาวกลาง (ต่อมาเป็น มณฑลนครราชสีมา) ต่อมาเป็นการเปลี่ยนชื่อโดยตัดคำว่า ลาวทิ้งไป¹³ โดยสรุป อาจกล่าวได้ว่าสยามพยายามที่จะรวบรวมผู้คนและดินแดนที่แตกต่างจากสยามแต่ในความรู้สึกผู้ปกครองสยามยังคงเห็นความแตกต่างและเหนือกว่า ลาว

นอกจากกลุ่มความคิดกระแสหลัก ได้มีกลุ่มแนวคิดกระแสรอง อาทิ กลุ่มของศาสตราจารย์ (พิเศษ) ศรีศักร วัลลิโภดม และสุจิตต์ วงษ์เทศ ที่แสดงความเห็นว่า กลุ่มคนอีสานในช่วงการสร้างบ้านเมืองในวัฒนธรรมล้านช้าง เป็นผู้ที่เจริญมาก่อนทั้งในบริเวณ ลุ่มน้ำมูล เขตทุ่งกุลาร้องไห้ รวมทั้งแถบแม่น้ำโขง เป็นกลุ่มคนที่ขยายตัวไปยังบริเวณอาณาจักรสุโขทัย และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในเวลาต่อมา¹⁴

1.3 “ลาว” หมายถึงวัฒนธรรม ประเพณี

ประการที่สาม “ลาว” หมายถึงวัฒนธรรม วัฒนธรรมลาวได้มีบทบาทต่อผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นภาคอีสานในประเทศไทย ที่ยังรักษาวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อแบบลาวเดิม โดยเฉพาะกฎหมายแบบลาว ประเพณีฮีดสิบสองกองสิบสี่ รวมทั้งความเชื่อแบบดั้งเดิมอื่น ๆ ซึ่งก่อให้เกิดสำนึกในความเป็น ลาว ในปัจจุบันกฎหมายแบบลาวในภาคอีสานได้รับการยกเลิกมาเป็นเวลานานกว่าร้อยปี และได้มีกฎหมายแบบตะวันตกเข้ามาแทนที่ แต่ประเพณีแบบลาว คือฮีด 12 ยังได้รับการปฏิบัติ กล่าวคือยังมีคนอีสานปฏิบัติตามประเพณีเดิม ถึงแม้จะปฏิบัติไม่ได้ในทุกเดือนก็ตาม

¹² เดิม สิงห์ขัติ ผังขวาม่น้ำโขง เล่ม 2 พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์ 2499 หน้า 120; และ เดิม วิกาศ์พจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2542 หน้า 408

¹³ เดิม วิกาศ์พจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2542 หน้า 408-409

¹⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ บทวิจารณ์: วรรณกรรมและหมอลำ ภาพสะท้อนชีวิตอีสาน วัฒนธรรมพื้นบ้าน: กรณีอีสาน การสัมมนาระหว่างวันที่ 30 มิถุนายน-2 กรกฎาคม 2532 กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด 2532 หน้า 192 และสุจิตต์ วงษ์เทศ เบื้องหลังและวัฒนธรรมอีสาน กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2543; สุจิตต์ วงษ์เทศ ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม สยามประเทศไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2547; สุจิตต์ วงษ์เทศ คนไทยมาจากไหน? กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2548; สุจิตต์ วงษ์เทศ “คนไทย”หลายเผ่าพันธุ์ในสุวรรณภูมิ 3,000 ปี กรุงเทพฯ: บริษัทมติชน 2548 และสุจิตต์ วงษ์เทศ สุวรรณภูมิ ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2549

1.4 “ลาว” หมายถึงศิลปะ

ประการที่สี่ “ลาว” หมายถึงศิลปะ ศิลปะแบบลาวเกี่ยวเนื่องในพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นงานศิลปะวัดในพุทธศาสนา อาทิ ธาตุ หรือสถูป เจดีย์ อุโบสถ พระพุทธรูป และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เป็นเรื่องยากที่จะกำหนดรูปแบบตายตัวกับศิลปะลาว เนื่องจากรูปแบบในศิลปะมีการถ่ายทอดยืมแบบจากสังคมที่อยู่ใกล้เคียง หลายสิ่งหลายอย่างที่ได้ยืมจากศิลปะลาว และต่อมามีการได้ยืมศิลปะของไทยกลับไปทีละส่วน เช่นเดียวกับที่เกิดกับการยืมไปมาของศิลปะระหว่างไทยและเขมร ลักษณะข้อฟ้า บราลี ในศิลปะลาวมีลักษณะคล้ายกับศิลปะของสิบสองปันนา¹⁵ ลักษณะทางศิลปะลาวที่ได้รับการยกย่องคือ วัดเชียงทอง ที่นครหลวงพระบาง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2102 ในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2093-2115) โดยมีลักษณะ “เป็นสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะปานลม อ่อนช้อยช้อนลดหลั่นกัน อันเป็นแบบอย่างของลาวแท้เท่าที่เหลืออยู่ รูปทรงเด็ดสัดส่วนสวยงาม หลังคาลด ๓ ชั้น มีปีกนก ผ้นง่า”¹⁶ สำหรับเจดีย์แบบลาว จะมีทรงสูง ยอดมีลักษณะเป็นรูปดอกบัวคล้ายปลีกกล้วยคว่ำลง ซึ่งเรียกว่า **ดวงป्ली** โดยมีพระธาตุพนมเป็นรูปแบบที่สำคัญ (พระธาตุพนมรูปแบบเดิมก่อนการบูรณะโดยรัฐบาลไทย) ส่วนพระพุทธรูปแบบลาวแรก ๆ ในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ได้รับอิทธิพลจากเขมร คือ พระบาง มีลักษณะเป็นปางห้ามญาติ ต่อมาได้พัฒนาเป็นแบบลาวมากขึ้น มีทั้งที่เป็นสำริด และปั้นปูน และมีจำนวนไม่น้อยที่นิยมทำเป็นพระพุทธรูปไม้ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นส่วนมากเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิ ตามอิทธิพลของ “สกุลช่างเชียงใหม่”¹⁷ อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปสำคัญ ๆ หลายองค์ เช่น พระอรุณ พระอินแปลง พระแสนเมืองมหาชัย พระแสนเมืองเชียงแตง พระใส พระเสริม พระแทรกคำ พระปฏิมา วัดเขมาภิถาราม พระจันสมอ พระวิมลนาคนโหมเกล้าได้รับการชะลอไปไว้ที่กรุงเทพฯ หลังจากสงครามระหว่างสยามกับเวียงจันทน์ กรณีเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์

2. ลักษณะลาวอีสาน

เนื่องจาก ลาว เป็นเรื่องที่กว้างขวางทั้งพื้นที่และผู้คน ผู้คนเหล่านั้นได้ผ่านประสบการณ์ที่แตกต่างกัน ณ ที่นี้จึงขอกล่าวถึงลักษณะของลาวอีสาน ซึ่งเป็นกลุ่มคนสำคัญในภาคอีสาน (ภาคอีสานเป็นภาคที่มีพื้นที่และประชากรมากที่สุดในประเทศไทย กล่าวคือ มีจำนวนประชากรที่อาศัยในภาคอีสาน และขนาดของพื้นที่ 1/3 ของประชากรและขนาดพื้นที่ของประเทศไทย) คนอีสานได้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงมาเป็นระยะ ๆ ทั้งจากสาเหตุภายในและภายนอกภูมิภาค แต่คนลาวอีสานยังคงผูกพันกับความเป็นลาวและยังคงความเป็นลาวสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

¹⁵ สงวน รอดบุญ **พุทธศิลปะลาว** พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลาจำกัด 2545 หน้า 114

¹⁶ สงวน รอดบุญ **พุทธศิลปะลาว** พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลาจำกัด 2545 หน้า 79

¹⁷ สงวน รอดบุญ **พุทธศิลปะลาว** พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลาจำกัด 2545 หน้า 169

2.1 การตั้งถิ่นฐาน ชีวิต ความเชื่อ และประเพณี

อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะเด่นประการหนึ่งในวัฒนธรรมลาวคือ การที่ผู้คนได้พยายามรักษารูปแบบลักษณะประเพณีเดิมเอาไว้ นับเป็นเวลายาวนานตั้งแต่กลุ่มวัฒนธรรมลาวได้เข้ามามีบทบาทในการปกครองภาคอีสานนับตั้งครั้งหลังสมัยอยุธยาเป็นต้นมา ผู้คนเหล่านั้นยังรักษาประเพณีเดิมแบบลาว ถิ่นช้างและได้ส่งต่อมายังผู้คนอีสานในปัจจุบัน นอกจากกลุ่มลาวแล้ว ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ได้อาศัยปะปนกันไป ซึ่งแต่ละกลุ่มอาจมีที่มาแตกต่างกันไปก็ตาม ดังนั้นในการดำรงชีวิตของผู้คนแต่ละพื้นที่จึงมีลักษณะไม่แตกต่างกันมากถึงแม้จะเป็นคนละกลุ่มชาติพันธุ์

ในการตั้งถิ่นฐานผู้คนพยายามรวมตัวกันอยู่ใกล้บริเวณแหล่งน้ำ โดยได้พึ่งพิงน้ำเพื่อเป็นแหล่งอาหารและใช้น้ำในการบริโภคและอุปโภค ในภาคอีสานประกอบด้วยแม่น้ำสายสำคัญ 3 สาย ถ้าไม่นับรวมแม่น้ำโขง คือ แม่น้ำมูล ชี และแม่น้ำสงคราม นอกจากนี้ยังมีลำน้ำสาขาของแม่น้ำสายสำคัญทั้งสามสาย เช่น ลำน้ำเชิญ ลำน้ำพรม ลำน้ำพอง ลำน้ำปาว ลำน้ำยัง ซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำชี ส่วนลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูล ได้แก่ ลำน้ำเสียว ลำเตา ลำซุง ลำพลับพลา ลำโดม ลำน้ำสาขาของแม่น้ำสงคราม เช่น ลำน้ำยาม ลำน้ำอูน อย่างไรก็ตามในอดีตผู้คนส่วนใหญ่มิได้ตั้งหลักแหล่งบริเวณริมแม่น้ำสายสำคัญ เนื่องจากน้ำมักหลากท่วมเวลาน้ำขึ้น น้ำน้อยเวลาน้ำแล้ง รวมทั้งมีตลิ่งสูงชันอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ผู้คนมักตั้งหลักแหล่งบริเวณสายน้ำสาขาเล็ก ๆ หรือที่เรียกว่า ห้วย และบริเวณที่เป็นหนองน้ำ รวมทั้งแหล่งน้ำที่เกิดจากแม่น้ำลัดทางเดิน หรือ ลำน้ำคั่น หรือที่คนท้องถิ่นเรียกว่า กุด โดยได้ใช้น้ำจากแหล่งน้ำเหล่านี้

อนึ่งในการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในภาคอีสานมักตั้งบ้านเรือนบนที่สูงหรือเป็นเนิน หรือที่เรียกว่า โกล เพราะเป็นที่น้ำท่วมไม่ถึงและในขณะเดียวกัน “โกล” เป็นพื้นที่เก็บและระบายน้ำธรรมชาติคือน้ำฝนให้กับพื้นที่อื่น ๆ เพื่อใช้ในการเพาะปลูก¹⁸ เมืองต่าง ๆ จึงมักไม่ตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ กรณีแม่น้ำชีตอนบน(Upper chi and Middle Chi river) พบว่ามีเมืองต่าง ๆ ตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งน้ำแต่ไม่ติดริมแม่น้ำ อาทิ เมืองชัยภูมิตั้งใกล้หนองน้ำใหญ่ เมืองขอนแก่น ตั้งอยู่ระหว่างหนองใหญ่หลายแห่ง อาทิ บึงแก่นนคร หนองโคตร และบึงทุ่งสร้าง เมืองมหาสารคาม ที่ตั้งเมืองบริเวณกุดนางโย ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำหรับคนในเมือง เมืองร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ติดกับบึงพลาญชัย และใกล้ ๆ มีบึงหนองหุ้มม้า เป็นต้น สำหรับแม่น้ำชีบริเวณที่ผู้คนตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำ คือ

¹⁸ “โกล” เป็นชื่อที่เรียกพื้นที่ที่เป็นที่สูง บริเวณที่เป็นที่สูงดังกล่าว บางแห่งมีพืชปกคลุมหนาแน่นจนเป็นป่า เรียกป่าโกล ซึ่งชุมชนมักตั้งหลักแหล่งบริเวณใกล้ป่าโกลเพื่อใช้เป็นทรัพยากรในการดำรงชีพ รวมทั้งการสร้าง ความเชื่อที่เรียกว่า ผีปาด ซึ่งคอยดูแลชุมชนแห่งนั้นด้วย เมื่อฝนตกน้ำฝนส่วนหนึ่งจะซึมลงไปได้ดินและกักขังทำให้พื้นดินชุ่มชื้นเนื่องจากมีป่าโกลที่คอยให้ความชุ่มชื้น ในขณะที่เวลาน้ำฝนอีกส่วนหนึ่งจะไหลไปทางที่ต่ำกว่า ซึ่งมักเป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูกโดยเฉพาะที่นา และบางส่วนไหลลงในแหล่งน้ำ ดังนั้นโกลจึงเป็นบริเวณที่มีส่วนในการกักเก็บ และระบายน้ำ ดังนั้นการทำลายป่าโกลจึงส่งผลกระทบต่อการใช้น้ำของผู้คนในอีสาน

ตั้งแต่เมืองโยธองลงไปจนถึงเมืองอุบลราชธานี (แม่น้ำชีตอนล่าง – Lower Chi River) เพราะพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ราบลาดเอียงจากทางต้นน้ำชีทางทิศตะวันตก ไปยังทิศตะวันออก พื้นที่จึงเป็นที่ต่ำ ซึ่งมีผู้คนตั้งถิ่นฐานลอดริมสายน้ำ นับตั้งแต่เมืองโยธอง มหาชนะชัย เขื่องใน และอุบลราชธานี

พื้นที่ที่อยู่ริมสายน้ำและได้รับผลกระทบจากการขึ้นลงของน้ำ เรียกว่า “ทาม” พื้นที่ทามมักเป็นบริเวณตลิ่งอยู่ริมฝั่งสายน้ำอาจเป็นพื้นที่ริมแม่น้ำ ลำน้ำสาขา ห้วย บริเวณดังกล่าวเป็นบริเวณที่มีน้ำขึ้นลง ในอดีตเมื่อมีการตั้งเมือง หรือชุมชนใหม่ ผู้คนยังไม่สามารถไถ่สร้างพื้นที่ในการเพาะปลูกได้ ชุมชนในระยะแรกจึงใช้บริเวณทามเป็นพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ นอกจากนี้บริเวณทามยังมีพืชนานาชนิดทั้งบริเวณชายฝั่งและพื้นที่ในน้ำใกล้ฝั่ง พืชเหล่านี้ได้กลายเป็นอาหารของปลาซึ่งเป็นอาหารของผู้คนในชุมชนนั้น

พื้นที่ที่มีน้ำขังตลอดทั้งปีเรียก บึง พื้นที่ดังกล่าวมักเป็นหนองน้ำที่อุดมสมบูรณ์มีทั้งพันธุ์พืชนานาชนิด สัตว์ประเภทต่าง ๆ ที่ได้อาศัยหนองน้ำและพืช ด้วยความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวผู้คนจึงมักตั้งถิ่นฐานบริเวณบึง ดังเช่นกรณี บ้านท่าคูม อำเภอเมือง มหาสารคาม บ้านม่วงใหญ่ อำเภอกุสุมาลย์ มหาสารคาม¹⁹

การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในอีสานที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ ทำให้ปลาเป็นอาหารหลักของผู้คน บริเวณแม่น้ำสายสำคัญทั้งสามสายเป็นบริเวณที่มีปลาจากแม่น้ำโขง เข้ามาไข่และลูกปลาได้เจริญเติบโตก่อนจะว่ายออกไปยังแม่น้ำโขงอีกครั้ง ปลาพวกนี้รู้จักกันในนาม ปลาหนังซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณน้ำไหล นอกจากนี้ยังมีปลาท้องถิ่นจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในน้ำนิ่ง คือ อาศัยตามหนอง บึง ห้วย ได้เคลื่อนตัวลงสู่ลำน้ำและลงสู่แม่น้ำสายหลักเมื่อคราวฤดูน้ำหลากในหน้าฝน ปลาเหล่านี้เป็นปลาเกร็ด ชุมชนที่อาศัยใกล้แหล่งน้ำมีประสบการณ์ในการหาปลา ชนิด ขนาดของปลา และเครื่องมือในการหาปลาจะมีความแตกต่างกันในฤดูน้ำหลาก และฤดูน้ำแล้ง นอกจากนี้ในช่วงฤดูการวางไข่ของปลา ชุมชนได้มีข้อตกลงกันว่าจะหยุดหาปลาชั่วคราวเพื่อเป็นการรักษาพันธุ์ปลา และเมื่อหาปลาได้มากจนเหลือบริโภค ชุมชนได้นำปลาเหล่านั้นมาผสมกับเกลือกลายเป็นปลาเค็ม หรือ ปลาร้า เพื่อเก็บไว้เป็นอาหารบริโภคในเวลายาวนานและยังเป็นสินค้าที่ใช้แลกเปลี่ยนหรือขายอีกด้วย²⁰

นอกจากนี้แล้วสิ่งสำคัญที่คนอีสานได้พึ่งพิงในการยังชีพคือป่า ป่าเป็นที่รวมของอาหาร

¹⁹ โปรดศึกษาเพิ่มเติมใน ศุภชัย สมบัติโค และคณะ “ความหลากหลายทางชีวภาพกับชุมชนท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำชี” ใน ประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำชี เอกสารประกอบการสัมมนา 28-29 สิงหาคม 2546 ณ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม หน้า 34-61

²⁰ โปรดศึกษาเพิ่มเติมใน วรพล เองวานิช และคณะ “วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี” ใน ประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำชี เอกสารประกอบการสัมมนา 28-29 สิงหาคม 2546 ณ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม หน้า 1-33 และในศรีจักร วัลลิโภดม “ลุ่มแม่น้ำสงคราม คุณภาพของสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมชุมชน” ทัศนะนกรัตน์ ภูมิศาสตร์-ภูมิทัศน์ ฉบับบ้านแปงเมือง กรุงเทพฯ: ด้านสหวิชาการพิมพ์ 2543 หน้า 89-103

และวัสดุที่ใช้สำหรับเป็นที่อยู่อาศัย รวมทั้งสามารถนำวัสดุจากป่าผลิตเป็นเครื่องมือเครื่องใช้อื่น ๆ นอกจากนี้พื้นที่ป่าบางส่วนยังใช้เป็นป่าช้าหรือสถานที่สำหรับฝังผู้คนที่เสียชีวิตอีกด้วย ป่าในอีสานอาจแบ่งตามลักษณะของพื้นที่ดังได้กล่าวมาแล้วเป็น 3 ลักษณะคือ ป่าโคก ป่าทาม และป่าบุง ป่าโคกเป็นป่าโปร่งที่อยู่บนเนินหรือที่สูง ดินไม้มักเป็นกลุ่มตระกูลไม้กุง ไม้เต็ง ไม้แดง ไม้รัง ป่าชนิดนี้มักมีเห็ดและพืชหลากหลายชนิดทั้งที่เป็นสมุนไพร หรือมีสรรพคุณในการรักษาโรคได้ เมื่อฝนตกน้ำจะไหลจากบริเวณป่าโคกไปยังบริเวณที่เป็นที่ลุ่มกว่า และมักไหลไปลงสายน้ำขนาดเล็กหรือสายน้ำขนาดใหญ่ บริเวณริมฝั่งหรือ ตลิ่งของสายน้ำขนาดเล็ก และสายน้ำขนาดใหญ่ที่พบกับระดับน้ำขึ้น-ลง โดยพื้นที่ดังกล่าวมีดินไม้ขึ้นหลายขนาด ใหญ่บ้างเล็กบ้าง เรียกป่าแบบนี้ว่า ป่าทาม ในระยะแรกของการสร้างเมือง การก่อสร้างพื้นที่ให้โล่งสำหรับทำนาก็ยังไม่สามารถกระทำได้ ผู้คนได้อาศัยพื้นที่ทามในการปลูกข้าวและเป็นแหล่งผลิตอาหารในระยะแรกๆ พืชบริเวณทามนอกจากเป็นอาหารของผู้คนแล้ว พืชหลายชนิดยังเป็นอาหารของพวกสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาอีกด้วย ป่าบุง เป็นบริเวณที่พื้นที่ป่าที่มีน้ำขังตลอดทั้งปี การตั้งถิ่นฐานในหลายที่มักตั้งใกล้บุง เพราะมีอาหารอุดมสมบูรณ์ทั้งที่เป็นพืชและสัตว์

ในการรักษาพื้นที่ป่า ผู้นำชุมชนได้สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับป่าด้วยการสร้างผู้คุ้มครองป่าและดูแลชุมชนในความเชื่อเรื่อง ปู่ตา²¹ ปู่ตา คือผีหรือวิญญาณที่มีอิทธิฤทธิ์และมีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพของชุมชน ทุกปีจะมีการทำพิธีแสดงความเคารพต่อปู่ตา โดยคนทั้งหมู่บ้านและผู้คนจากหมู่บ้านใกล้เคียงมาร่วมกันทำพิธีโดยผ่าน เฒ่าจำซึ่งเป็นผู้ที่สามารถติดต่อกับผีปู่ตาได้ ด้วยวิธีนี้ผู้คนจากชุมชนต่าง ๆ ได้มาพบปะสังสรรค์กันอย่างน้อยในคราวทำพิธีแด่ปู่ตา และวิธีนี้ทำให้ป่าและดินไม้ยังคงเหลืออยู่ ปู่ตาจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของผู้คนในท้องถิ่น

การที่ชุมชนอยู่ใกล้แหล่งน้ำและป่ามีผลให้ชุมชนต้องดูแลพื้นที่ทั้งสองแห่งเพื่อประโยชน์ของผู้คนส่วนใหญ่ ดังนั้นพื้นที่ทั้งสอง(และคงจะมีพื้นที่ในลักษณะเดียวกันอีก เช่น ป่าช้า) จึงมีใช้สมบัติของปัจเจกแต่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ต้องดูแลรักษา สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวอีสานที่มักตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มใกล้หนองน้ำและป่า ในอดีตผู้คนอยู่กันเป็นกลุ่มเรือนเรียกว่า **คุ้ม** โดยเรือนอยู่ติดชิดกันจนไม่มีบริเวณเป็นอิสระ ไม่มีรั้วกันเขตเรือน ในคุ้มประกอบด้วยเรือนลักษณะไม่แตกต่างกัน กล่าวคือเป็นเรือนยกพื้นสูง ใต้ถุนเรือนใช้เป็นคอกสัตว์ โดยเฉพาะควายและวัว รวมทั้งไก่และสัตว์ปีกอื่น ๆ พื้นที่ใต้ถุนเรือนที่เหลือใช้เป็นที่นั่งทำงาน อาจเป็นที่ไว้ก่สำหรับทอดผ้า หรือใช้ทำงานบ้านอื่น ๆ สำหรับชั้นบนของเรือนโดยทั่วไปมักมีห้อง 3 ห้อง จากทิศตะวันออกคือห้องเปิง เป็นห้องพระ หรือห้องศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้าน ถัดไปเป็นห้องพ่อแม่ และห้องสุดท้ายเป็นห้องส้วม หรือห้องลูกสาว บริเวณด้านหน้าของห้องเป็นชานใหญ่ที่ใช้

²¹ สมชาย นิลอาธิ “จากปู่ตาถึงป่าสงวนและวัด” วิถีความคิด-วิถีชีวิตชาวอีสาน จากรูรณ ธรรมวัตร (บรรณาธิการ) มหาสารคาม: อาศรมวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2541 หน้า 22-29

ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ทั้งกินอาหาร ที่พักผ่อน ที่ต้อนรับแขก หรืออาจเป็นที่หลับนอนของลูกชายด้วย เมื่อลูกสาวคนหนึ่งแต่งงาน ลูกเขยซึ่งต้องย้ายเข้ามาบ้านพ่อตาแม่ยาย เพื่อเป็นแรงงาน ต้องหาที่อาศัย ลูกสาวและลูกเขยไม่สามารถไปอยู่ในห้องส้วมหรือห้องลูกสาวได้เนื่องจากยังมีน้องสาวคนอื่น ๆ อาศัยในห้องนั้น เมื่อยังไม่สามารถสร้างเรือนที่อาศัยได้ คู่แต่งงานมักไปอาศัยบริเวณเล้าข้าวโดยต่อเป็นพื้นที่เล็ก ๆ จากเล้าข้าว เรียกว่าตูปต่อเล้า และเมื่อพอมีกำลังได้สะสมไม้และวัสดุอื่น ๆ ที่จะสร้างเรือน จนมีกำลังมากขึ้น จึงได้สร้างเรือนเล็ก ๆ เรียกว่า เห้า ต่อมาเมื่อมีกำลังมากขึ้นอีกจึงได้สร้างเรือนใหญ่เป็นที่อาศัยตามลำดับ และมักอยู่ในบริเวณเดียวกับพ่อและแม่ของฝ่ายหญิง²² ลักษณะนี้จึงแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงยังมีความสำคัญในสังคมอีสาน

อาจกล่าวได้ว่าในอดีตสังคมอีสานเป็นสังคมชาวนา (peasant society)²³ การถิ่นฐานเป็นแบบกระจุก (cluster) คือรวมกันอยู่เป็นกลุ่ม ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนต่างมีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกัน เป็นแบบ “หาอยู่หากิน” กล่าวคือ ต่างทำนาโดยใช้พื้นที่รอบ ๆ หมู่บ้าน เมื่อเลิกจากนาต่างกลับบ้านแล้วพบปะกัน ร่วมพูดคุย ร่วมกันดูแลทรัพย์สินสมบัติของชุมชน หรือสมบัติสาธารณะ และถ้ามีปัญหาต่างได้ร่วมแก้ปัญหาซึ่งกันและกัน และมักเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่ให้ข้อเสนอแนะและตัดสินใจปัญหา เมื่อมีงานบุญประเพณีประจำหมู่บ้านผู้คนทุกคนต่างช่วยเหลือกันตามที่ตนเองมีความสามารถ และเมื่อถึงเวลาปลูกข้าว และเก็บเกี่ยวข้าว ชุมชนต่างช่วยกันออกแรงดำนา เก็บเกี่ยวข้าวในนาแต่ละแปลง หรือที่ทราบกันว่า “ลงแขก” และได้ช่วยกันจนเสร็จสิ้นขบวนการจนเป็นเมล็ดข้าว ชุมชนมีชีวิตเกี่ยวข้องกับประเพณีและการปฏิบัติที่ได้รับสืบทอดกันต่อมา ประเพณีที่ชุมชนปฏิบัติกันโดยทั่วไปคือประเพณี **ฮีต 12** หรือประเพณีที่ทำในเวลา 12 เดือนหรือในรอบ 1 ปี โดยมักเน้นที่ประเพณีเกี่ยวข้องกับความเชื่อและพุทธศาสนา กล่าวคือ²⁴

1. เดือนอ้าย (บุญเข้ากรรม) ให้พระสงฆ์ฝึกจิตสำนึกความบกพร่องของตน
ปรับตัวประพฤติตนให้ถูกต้องตามพระวินัย
2. เดือนยี่ (บุญคูณลาน) หลังเกี่ยวข้าวแล้วมีการทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระ

²² สมชาย นิลอาธิ “ส้วม ห้องนอนในเรือนอีสาน” *วิถีความคิด-วิถีชีวิตชาวนาอีสาน* จารุวรรณ ธรรมวัตร (บรรณาธิการ) มหาสารคาม: อาศรมวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2541 หน้า 183-187

²³ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นบ้าน: การศึกษาเพื่อการพัฒนา” *ทัศนะนอกรีต ภูมิศาสตร์-ภูมิทัศน์ ตำบลบ้านแปงเมือง* กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์ 2543 หน้า 36-37

²⁴ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ “ขนบธรรมเนียมประเพณีระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า” เอกสารหมายเลข 20 *การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน ณ* มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2521 หน้า 6-12

3. เดือนสาม (บุญข้าวจี) เป็นการทำบุญเทศกาลมาฆบูชา มีการตักบาตร ทำบุญและเวียนเทียนในตอนค่ำ ชาวบ้านเตรียมข้าวจีแล้วนำไปถวายพระภิกษุ สามเณร
4. เดือนสี่ (บุญพระเวส) ฟังเทศนา พระเวสสันดร
5. เดือนห้า (บุญสงกรานต์) เป็นการทำบุญวันขึ้นปีใหม่ของไทย .
6. เดือนหก (บุญบั้งไฟ) เป็นการขอฝนก่อนลงมือทำนา มีการแห่และจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนจากแถน
7. เดือนเจ็ด (บุญซำฮะ) เป็นการชำระล้างและปิดเป่าสิ่งไม่ดีออกจากหมู่บ้าน
8. เดือนแปด (บุญเข้าพรรษา) เป็นการห้ามภิกษุสามเณร ไปพักที่อื่น ต้องประจำ ณ วัดใดวัดหนึ่ง
9. เดือนเก้า (บุญข้าวประดับดิน) เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว
10. เดือนสิบ (บุญข้าวสาก) เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับโดยทำสลากให้พระภิกษุจับเพื่อจะได้ถวายสิ่งของนั้นแก่พระภิกษุ
11. เดือนสิบเอ็ด (บุญออกพรรษา) พระภิกษุสามเณรจำวัดมา สามเดือนจะได้ทำพิธีออกวัสสปาวรณาในวันนี้ และมีพิธีกรรมแห่ปราสาทผึ้ง และไหลเรือไฟ
12. เดือนสิบสอง (บุญกฐิน) เป็นประเพณีทอดกฐิน

ถึงแม้ประเพณีฮิตสิบสองได้ลดบทบาทลงกับชาวลาวอีสานในช่วงปัจจุบัน การปฏิบัติประเพณีประจำเดือนที่เคยกระทำไม่ได้เคร่งครัดในการยึดถือปฏิบัติ และหลายประเพณีได้สูญหายไป อย่างไรก็ตามเมื่อรัฐบาลไทยได้ส่งเสริมการท่องเที่ยว นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ประเพณีฮิตสิบสองได้รับการรื้อฟื้นอย่างสำคัญในภาคอีสานอีกครั้ง การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) ได้มีบทบาทสนับสนุน นำประเพณีฮิตสิบสองมารื้อฟื้นและตกแต่งใหม่เพื่อให้เป็นธุรกิจการท่องเที่ยวโดยมีจังหวัดในภาคอีสานเป็นผู้ดำเนินการ อาทิ ประเพณีบุญบั้งไฟ ที่จังหวัดยโสธร ประเพณีบุญพระเวส (ผะเหวด) จังหวัดร้อยเอ็ด ประเพณีไหลเรือไฟ ที่จังหวัดนครพนม ประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง จังหวัดสกลนคร

การตั้งบ้านเรือนแบบรวมกลุ่มส่งผลให้คนลาวอีสานร่วมมือกันในการดำเนินกิจการต่าง ๆ รวมทั้งแบ่งปัน เกื้อกูลช่วยเหลือกัน และมักมีความเห็นคล้ายคลึงตามกัน และถ้าผู้ใดมีความเห็นต่างกันออกไป อาจเป็นสิ่งที่แปลกปลอมของสังคม จึงเกิดความรู้สึกที่ว่า “กลัวคนอื่นจะว่าเอา” (ย่านเขาวัว) ดังนั้นความเห็นของคนอีสานมักเป็นไปตามเสียงส่วนใหญ่ของกลุ่ม หรือเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “กระแส” ดังที่ปรากฏในการเลือกตั้งทางการเมืองที่ผ่านมา คือคนอีสานมักร่วมกันให้ความสำคัญในการเลือกพรรคการเมืองที่ตนเองพอใจเพียงพรรคเดียว เช่นในอดีต เช่นให้ความสำคัญกับ พรรคความหวังใหม่ ต่อมาได้เลือกพรรคไทยรักไทย และเพื่อไทยตามลำดับ

3. ลาวอีสานกับ ความเปลี่ยนแปลง และการปรับตัว

อีสานเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงมาเป็นระยะ ๆ นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ความเปลี่ยนแปลงนั้นมีสาเหตุมาจากทั้งปัจจัยภายในของอีสานเอง และปัจจัยจากภายนอก เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะ และอีสานได้ติดต่อกับโลกภายนอก ดังเห็นได้จากอิทธิพลของต่างชาติโดยเฉพาะ จีนและอินเดีย รวมทั้งชุมชนบริเวณใกล้เคียง และท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ผู้คนในอีสานได้ปรับตัวตามความเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ด้วย

3.1 ดินแดนอีสานในอดีต: ความเจริญในแถบทุ่งกุลาร้องไห้

บริเวณอีสานเคยเป็นที่อยู่ของกลุ่มคนที่เจริญหลายกลุ่ม คนท้องถิ่นเดิมอาจเป็นคนสืบเนื่องมาจากพวกลาวปะปนกับกลุ่มคนอื่น ๆ เช่น ละว้า ข่า ซึ่งมีผู้เรียกคนกลุ่มนี้ว่า ลาวเดิม กลุ่มคนท้องถิ่นเหล่านี้ได้ทิ้งความเจริญให้กับคน ลาวอีสานในเวลาต่อมา กลุ่ม “ลาว” คงจะได้รับมรดกทางวัฒนธรรมจากกลุ่มคนต่าง ๆ ที่เคยอาศัยในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ถ้าจะย้อนอดีตอันยาวนานกว่า 3,000 ปีที่ผ่านมา กลุ่มวัฒนธรรมที่พบในแถบนี้คือ วัฒนธรรมบ้านเชียง ซึ่งแพร่กระจายไปยังส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณ อุดรธานี สกลนคร นครราชสีมา และขอนแก่น ชุมชนเหล่านี้ได้ตั้งหลักแหล่งอย่างมั่นคง รู้จักการใช้โลหะดงเหล็ก และคงจะมีความสัมพันธ์กับผู้คนบริเวณตอนเหนือของลาว และเวียดนาม รวมทั้งผู้คนทางตอนใต้ของจีน แถบมณฑลกลวงสี กวางตุ้ง ในปัจจุบัน ต่อมาในสมัยวัฒนธรรมแบบทวารวดี หรือประมาณ 1,200 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดชุมชนตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรทั่วไปบริเวณลุ่มน้ำชี ชุมชนเหล่านี้นับถือพุทธศาสนาแบบหินยาน รู้จักการถลุงโลหะ สร้างคันดินคูน้ำ และประมาณ 800 ปีที่ผ่านมาวัฒนธรรมแบบเขมรจากเมืองพระนคร บริเวณทะเลสาบเขมรได้แผ่เข้ามาในภาคอีสานและมีบทบาทแทนวัฒนธรรมแบบทวารวดี ลัทธิพราหมณ์ หรือฮินดูได้เข้ามามีบทบาท และประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1624 – 1762) ได้หันมานับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน จึงทำให้ความเชื่อแบบเขมรเกิดความเปลี่ยนแปลงความเชื่อดังกล่าวทั้งแบบฮินดูและแบบพุทธมหายานได้ผสมกับความเชื่อท้องถิ่นเดิม คือ ผี ศาสนสถานแบบเขมรปรากฏทั่วไปในภาคอีสานตามอำนาจของอาณาจักรเขมร จากเมืองพระนคร หรือ เมืองเสียมเรียบในประเทศเขมรปัจจุบันได้แผ่กระจายขึ้นไปผ่านบริเวณอีสานได้ แถบลุ่มน้ำชี ข้ามเทือกเขาภูพานเขตสกลนครไปยังนครเวียงจันทน์ อีกเส้นทางหนึ่งจากเมืองพระนครผ่านไปยังเมืองนครราชสีมา ไปยังลพบุรี รวมทั้งชัยภูมิ และข้ามไปสุโขทัย ส่วนทางทิศตะวันตก อิทธิพลเขมรผ่านไปยังบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไปจนถึงเมืองกาญจนบุรีซึ่งมีปราสาทเมืองสิงห์เป็นหลักฐานสำคัญ และเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 กลุ่มชาวลาวล้านช้างเริ่มขยายตัว

มายังภาคอีสานมากขึ้นทั้งจาก ล้านช้างเวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์ ชาวลาวล้านช้างเหล่านี้ได้ตั้งบ้านตั้งเมืองเป็นหลักแหล่งมั่นคงทั่วไปในภาคอีสาน

อย่างไรก็ตามคนลาวได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นในภาคอีสานเนื่องจาก เหตุการณ์กรณีเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ที่พยายามแยกตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อราชสำนักที่กรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ. 2369-2371 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้โปรดให้ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ เมื่อกองทัพสยามได้ชัยชนะ ได้โปรดให้เผานครเวียงจันทน์รวมทั้งอพยพผู้คนจากฝั่งขวาแม่น้ำโขงมายังฝั่งซ้ายซึ่งเป็นภาคอีสาน จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้มีผู้คนและมีเมืองใหม่เกิดขึ้นในภาคอีสานเป็นจำนวนมากและเมืองเหล่านี้ได้กลายเป็นที่มาของเมืองต่าง ๆ หลายเมือง ในภาคอีสานในปัจจุบัน

จึงอาจสรุปได้ว่าเมืองที่เกิดในอีสานในช่วงเวลาแต่ละช่วง ต่างได้รับมรดกทางวัฒนธรรมจากแหล่งวัฒนธรรมดั้งเดิมต่อเนื่องมาเป็นระยะ ๆ แล้วผสมกับวัฒนธรรมใหม่ เป็นวัฒนธรรมของชาวอีสานในปัจจุบัน

3.2 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓: เหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์

ในปี พ.ศ.2369 เจ้าอนุวงศ์ฯ กษัตริย์อาณาจักรล้านช้าง เวียงจันทน์ได้รวบรวมผู้คนเพื่อกอบกู้เอกราชจากสยาม เจ้าอนุวงศ์ฯได้ยกกองทัพจากเวียงจันทน์และจากจำปาศักดิ์เข้ามาตีสยามโดยผ่านดินแดนภาคอีสานในปัจจุบัน เมื่อกองทัพลาวได้กวาดต้อนครัวลาวที่อยู่สระบุรีกลับเวียงจันทน์ ราชสำนักสยามที่กรุงเทพฯจึงทราบข่าวการเดินทัพของกองทัพลาว ราชสำนักสยามจึงได้จัดกองทัพต่อสู้กับกองทัพลาว กองทัพลาวได้ถอยทัพกลับไปเวียงจันทน์ และเจ้าอนุวงศ์ฯได้หลบซ่อนบริเวณดินแดนลาวต่อเวียดนาม ต่อมากองทัพสยามตีเวียงจันทน์และจับตัวเจ้าอนุวงศ์ฯได้ โดยนำเจ้าอนุวงศ์ฯพร้อมทั้งมเหสี โอรสและธิดา ไล่กรงเหล็กแล้วนำมาประจานที่ท้องสนามหลวง ณ กรุงเทพฯ ซึ่งเจ้าอนุวงศ์ฯอยู่ได้เพียง 7-8 วันก็สิ้นพระชนม์²⁵ ก่อนที่จะกองทัพสยามจะเดินทางกลับจากเวียงจันทน์ได้มีคำสั่งให้ทำลายเมืองเวียงจันทน์ เวียงจันทน์ถูกเผาสิ้นเหลือเพียงแต่วัดศรีสะเกษเท่านั้นเพราะเป็นที่ตั้งของกองทัพสยามในเวียงจันทน์ในขณะนั้น

กองทัพสยามมิได้เผาเวียงจันทน์เท่านั้นแต่ยังได้กวาดต้อนผู้คนในอาณาจักรเวียงจันทน์ข้ามมายังฝั่งขวาแม่น้ำโขงอีกด้วย คนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งชาวลาว ผู้ไท ย้อ แสก โส้ และคนกลุ่มอื่น ๆ ส่วนใหญ่ได้ถูกนำมายังภาคอีสานในปัจจุบัน และอีกจำนวนหนึ่งได้ถูกนำไปยังบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี อุบลราชธานี อ่างทอง นครสวรรค์ ชัยนาท ชลบุรี จากการที่ผู้คนจากแคว้นเวียงจันทน์เข้ามาอยู่ในอีสานจึงทำให้เกิดเมืองใหม่เพิ่มขึ้นหลังเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์ฯ

²⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์(เจ้า บุนนาค) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่๓และรัชกาลที่๔ ธนบุรี: ป.พิศ นาคะ 2506 หน้า 90-91

จนถึงสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2373-2411) เป็นจำนวน 57 เมือง โดยตั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จำนวน 36 เมือง และในรัชกาลต่อมาอีก 21 เมือง²⁶ การที่มีผู้คนลาวจากอาณาจักรเวียงจันทน์อพยพมาฝั่งขวาแม่น้ำโขงเขตอีสานเป็นจำนวนมากเช่นนี้มีผลให้วัฒนธรรมลาวได้มีบทบาทกลายเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของผู้คนอีสานในเวลาต่อมา

3.2 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔: การเริ่มต้นสร้างสยามให้เป็นรัฐชาติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. 2394-2411) ขึ้นครองราชย์หลังจากการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พระองค์ทรงเรียนรู้วิทยาการและเรื่องราวของชาติตะวันตกเป็นอย่างดี ดังเห็นได้จากที่ทรงตรัสและมีพระราชหัตถเลขาเป็นภาษาอังกฤษถึงบุคคลต่าง ๆ ได้อย่างดีเยี่ยม ทรงมีพระราชสาส์นเป็นภาษาอังกฤษไปถึงประมุขของชาติมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะพระราชสาส์นพระราชทานพระราชินีวิกตอเรีย ประเทศอังกฤษ จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศส และประธานาธิบดีหลายคนของสหรัฐอเมริกา นอกจากนี้พระองค์เป็นผู้ทรงเริ่มนโยบายซื้อเวลา (Buying Time) กับชาติมหาอำนาจตะวันตกด้วยทรงมีพระราชดำริว่า สยามจะรอดจากการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกได้ ด้วยการพัฒนาศยามให้เจริญทัดเทียมกับชาติมหาอำนาจตะวันตก

จากความพยายามที่สร้างรัฐชาติสยาม พระองค์ได้ทรงส่งพระบรมยุคนิกายจากส่วนกลางไปเผยแผ่ยังที่ต่าง ๆ สำหรับภาคอีสานได้ทรงส่งภิกษุมายังเมืองนครราชสีมาและอุบลราชธานี ที่อุบลราชธานีได้โปรดให้สร้างวัดสุปฏิญนาราม ริมแม่น้ำมูล ซึ่งกลายเป็นวัดธรรมยุคดีที่สำคัญในภาคอีสาน พระบรมยุคนิกายที่วัดสุปฏิญนารามได้ออกเผยแพร่นิกายใหม่แทนนิกายพื้นเมืองแบบลาว รวมทั้งภิกษุหลายองค์ในธรรมยุคนิกายได้มีบทบาทในการจัดการศึกษาให้กับท้องถิ่นโดยได้แบบจากส่วนกลาง คือกรุงเทพฯ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาภาษาไทยกลางจากกรุงเทพฯ ได้เริ่มมีบทบาทตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นไป ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ส่งเสริมให้ใช้ภาษาไทยกลางในโรงเรียนในภาคอีสาน ซึ่งทำให้รัฐไทยประสบความสำเร็จในการทำให้คนอีสานซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมลาว กลายเป็น ลาว-ไทย จนถึงปัจจุบัน

²⁶ สุวิทย์ ชีรสอวดี ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด 2543 หน้า 132

3.4 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕: บทบาทมหาอำนาจ

ตะวันตกกับการรวมลาวเข้ากับสยาม และบทบาทของคนจีนในอีสาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินนโยบายทั้งภายในประเทศและต่างประเทศตามแนวทางที่พระราชบิดาได้ทรงวางไว้ ในรัชสมัยของพระองค์ ได้มีการพัฒนาสยามให้ทันสมัยทัดเทียมกับตะวันตกมากยิ่งขึ้นแทบทุกทาง อาทิ ด้านเทคโนโลยี การศึกษา การเมืองการปกครอง การเงินการธนาคาร พระองค์ทรงส่งพระราชโอรสและขุนนางไปศึกษา ณ ประเทศต่าง ๆ ทั้งในทวีป ยุโรป ประเทศสหรัฐอเมริกา ฟิลิปปีนส์ และประเทศอื่น ๆ รวมทั้งพระมหากษัตริย์ได้เสด็จประพาสประเทศในยุโรป 2 ครั้ง โดยเฉพาะ อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี เยอรมัน และรัสเซีย

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 มหาอำนาจตะวันตกได้ขยายตัวอย่างมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะจีน รวมทั้งบริเวณอินโดจีน ลุ่มแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสได้พยายามครอบครองดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงเพราะเชื่อว่าจะเป็นเส้นทางเดินทางไปสู่จีนตอนใต้ได้ ฝรั่งเศสเริ่มขยายตัวไปในเวียดนามและสามารถครอบครองเวียดนามได้ หลังจากนั้นฝรั่งเศสได้ขยายตัวเข้าไปในเขมรและยึดครองเขมรส่วนนอกไว้ได้ (เขมรส่วนนอกคือพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ยังเป็นของสยาม) ต่อมาฝรั่งเศสได้ขยายตัวเข้าไปในลาว และเกิดความขัดแย้งกับสยามเนื่องจากสยามถือว่า ลาวเป็นดินแดนอยู่ใต้อำนาจของสยาม ปัญหาความขัดแย้งที่เมือง คำม่วน คำเกิด ในกรณีพระยอดเมืองขวาง นำไปสู่การสู้รบทางเรือระหว่างเรือรบสยามกับเรือรบฝรั่งเศสที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา ในกรณี ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ผลการสู้รบ สยามเป็นฝ่ายแพ้และต้องยอมยกดินแดนส่วนใหญ่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง(ส่วนใหญ่ประเทศลาว) รวมทั้งเงินค่าเสียหายจากสงครามให้กับฝรั่งเศส และเพื่อให้สยามสามารถเสียเงินค่าเสียหายได้ ฝรั่งเศสได้ยึดเมืองจันทบุรีของสยามไว้เป็นประกัน เมื่อสยามขอให้ฝรั่งเศสออกจากเมืองจันทบุรี ฝรั่งเศสได้ขอแลกกับดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง(ดินแดนลาว)บริเวณตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง และบริเวณเมืองนครจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2446

จากความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2436 มีผลให้อังกฤษได้ทำข้อตกลงกับฝรั่งเศสเพื่อให้สยามเป็นรัฐกันกระแทก(Buffer State) ในปี พ.ศ. 2439 โดยประกันอิสรภาพของสยามในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนบริเวณภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคอีสานของสยามยังเป็นดินแดนที่ยังไม่แน่นอนสำหรับมหาอำนาจที่จะขยายอิทธิพลเข้าไป สำหรับอังกฤษจะมีที่ทำพ่อนปรนต่อสยาม แต่สำหรับฝรั่งเศสจะมีนโยบายแข็งกร้าวเช่นเดิม ด้วยทำที่ตั้งกล่าวผู้นำสยามในขณะนั้นคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงต้องทรงดำเนินนโยบายทั้งภายในและต่างประเทศเพื่อปกป้องสยาม²⁷

²⁷ โปรดศึกษาเพิ่มเติมใน จีราภรณ์ สถาปะววรรณะ วิฤตการณัฏฐสยาม ร.ศ. ๑๑๒ การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู 2519;

ไกรฤกษ์ นานา คันหารัตนโกสินทร์ ๒๒ เกิดพระเกียรติ 100 ปีวันสวรรคตรัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2553

สำหรับนโยบายปฏิรูปภายในประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มสิ่งใหม่ๆ ที่เจริญก้าวหน้าให้กับประเทศหลายประการ การสร้างเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองนครราชสีมา ซึ่งเสร็จในปี พ.ศ. 2443 การสร้างเส้นทางรถไฟสายดังกล่าวนับเป็นการเปิดการติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคอีสานให้สะดวกยิ่งขึ้น เนื่องจากเดิมถ้าเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปนครราชสีมาต้องใช้เวลาประมาณ 28 วัน และตลอดเส้นทาง ต้องผ่านดงพระยาไฟ (ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้พระราชทานนามว่า ดงพระยาเย็น) ซึ่งเต็มไปด้วยอุปสรรคนานัปการ ทั้งสัตว์ป่าดุร้าย เช่น เสือ ช้าง โรคภัยไข้เจ็บ โดยเฉพาะไข้ป่าหรือมาเลเรีย โจรที่ปล้นสะดม และภุมไฟที่คอยหลอกหลอน ดังนั้นในอดีตเส้นทางเดินระหว่างนครราชสีมาถึงกรุงเทพฯ จึงไม่สะดวก และผู้คนพยายามหลีกเลี่ยงการใช้เส้นทางเส้นนี้ คงมีแต่กลุ่ม นายฮ้อยซึ่งต้อนโค กระบือจากภาคอีสานลงไปขายยังมณฑลชั้นใน โดยคนกลุ่มนี้เป็นคนเพียงจำนวนน้อยที่เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในส่วนกลาง

การเส้นทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา แล้วเสร็จและเปิดทำการในปี พ.ศ. 2443 จุดประสงค์สำคัญนอกจากใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าไป-มา แล้ว การสร้างเส้นทางรถไฟสายนี้ยังมีจุดประสงค์เพื่อเหตุผลทางการเมืองอีกด้วย ในเรื่องการเมืองภายในเพื่อช่วยให้รัฐบาลสยามที่กรุงเทพฯ ปกครองหัวเมืองให้กระชับมากยิ่งขึ้น ส่วนในนโยบายการเมืองระหว่างประเทศ การสร้างเส้นทางรถไฟสายนี้เป็นการยืนยันสิทธิของสยามเหนือดินแดนภาคอีสานซึ่งยังมีความไม่แน่นอนในการรับรู้ของทั้งมหาอำนาจตะวันตกอีกด้วย ผลการสร้างเส้นทางรถไฟมิได้มีผลในการเปิดการติดต่อกับภาคอีสาน และมีได้มีผลในทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังมีผลในทางเศรษฐกิจและสังคมอีกด้วย

หลังจากเสร็จสิ้นกับการสร้างเส้นทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมาแล้ว กรมการสร้างเส้นทางรถไฟซึ่งเป็นชาวจีนได้เดินทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ในภาคอีสาน และเริ่มต้นด้วยการค้าขายสินค้าท้องถิ่น ต่อมานำสินค้าจากภายนอกเข้าไปขาย พ่อค้าคนจีนเหล่านี้ได้แต่งงานกับหญิงท้องถิ่นในระดับต่าง ๆ จนละทิ้งความเป็นจีนกลายเป็นจีน-ลาว ไปในที่สุด พ่อค้าจีนเหล่านี้ได้มีบทบาทต่อเศรษฐกิจการค้าในภาคอีสาน และมีรากฐานที่มั่นคงอันส่งผลให้ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ มา เป็นผู้มีบทบาทในทางเศรษฐกิจของภาคอีสาน²⁸

²⁸ ปรดศึกษาเพิ่มเติมใน นริรัตน์ ปรสิทธิพิพร “คนจีนกับการขยายตัวของเมืองบริเวณลุ่มน้ำชี: กรณีศึกษาจังหวัดร้อยเอ็ดและมหาสารคาม” ใน

ประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำชี เอกสารประกอบการสัมมนา 28-29 สิงหาคม 2546 ณ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม หน้า 206-

3.5 การปฏิวัติ 2475 กับอีสาน

ในปี พ.ศ. 2475 ได้เกิดการปฏิวัติสยามขึ้น การปฏิวัติมีผลให้คนอีสานจำนวนมากมีโอกาสได้รับการศึกษาเนื่องจากเกิดโรงเรียนกฎหมาย โดยหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ซึ่งต่อมาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ในปี พ.ศ. 2477 นักศึกษาที่จบจากสถาบันดังกล่าวได้เข้ารับราชการ และส่วนหนึ่งได้เป็นนักการเมือง ดังกรณีของ นายจำลอง ดาวเรือง จากจังหวัดมหาสารคาม นายถวิล อุดล จากจังหวัดร้อยเอ็ด นายเตียง ศิริขันธ์ จากจังหวัดสกลนคร นายเลียง ไชยกาล จากจังหวัดอุบลราชธานี

หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ได้มีการเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (สส.) เป็นตัวแทนของราษฎร ในระยะแรก ๆ ผู้ที่ได้ดำรงตำแหน่งมักเป็นกลุ่มข้าราชการเดิมในพื้นที่ ต่อมาเริ่มมีผู้ที่มีการศึกษาและครูได้รับเลือกตั้งมากขึ้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีสานเหล่านี้ได้รับคำกล่าวขานว่าเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีคุณภาพ กล่าวคือได้มีบทบาททำหน้าที่ทางด้านนิติบัญญัติอย่างเข้มแข็ง และใกล้ชิดกับราษฎร ความมีคุณภาพของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีสานเห็นได้จากการมีบทบาทอภิปรายในการประชุมสภาทุกครั้งจนถูกฆาตกรรมในปี พ.ศ. 2497 ซึ่งเชื่อว่ารัฐบาลโดยจอมพล ป. พิบูลสงครามมีส่วนรู้เห็นในการณ์ครั้งนี้²⁹

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2479 เป็นต้นมาการเลือกตั้งสมาชิกเทศบาลในทั่วประเทศรวมทั้งภาคอีสานด้วย คนท้องถิ่นต่างได้มีโอกาสฝึกหัดทางการเมืองก่อนเข้าสู่การแข่งชันการเมืองระดับชาติ อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมา การแข่งชันการเลือกตั้งทางการเมืองระดับชาติได้เปิดโอกาสให้นักการเมืองจากที่อื่น ๆ สามารถลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรในจังหวัดใดก็ได้ ปรากฏว่ามีนักการเมืองจากส่วนกลางได้มาลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในจังหวัดต่าง ๆ ภาคอีสาน การเลือกตั้งที่สำคัญ คือการลงสมัครรับเลือกตั้งที่จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีนักการเมืองจากส่วนกลางลงสมัครรับเลือกตั้ง จนทำให้เกิด “โรคร้อยเอ็ด” กล่าวคือการใช้เงินและสิ่งของต่าง ๆ ซื้อเสียงจากผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งในจังหวัดร้อยเอ็ด นับตั้งแต่การหาเสียงของขุนสุนิย์รัตน์ เถลานจนถึงการหาเสียงเลือกตั้งของ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์³⁰

3.6 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับความเป็นอยู่ของคนอีสาน

ในอดีตดังกล่าวมาแล้วว่าสังคมอีสานเป็นสังคมชาวนา (peasant society) ผู้ตั้งถิ่นฐานรวมกันอยู่เป็นคุ้มต่างมีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ต่างทำนาโดยใช้พื้นที่รอบ ๆ หมู่บ้าน เมื่อเลิกจากนาต่างกลับบ้านแล้วพบปะกัน ร่วมพูดคุย ร่วมกันดูแลทรัพย์สินสมบัติของชุมชน หรือสมบัติ

²⁹ ศึกษาเพิ่มเติมใน ดารารัตน์ เมตดริกันนท์ การเมืองสองฝั่งโขง กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2546

³⁰ โปรดศึกษาเพิ่มเติมใน ร.ต.อ.ณรงค์ฤทธิ์ สุริยะ พฤติกรรมเบี่ยงเบนในการหาเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดร้อยเอ็ด ระหว่าง พ.ศ. 2522-2535 ปรัญญานิพนธ์ ศศ.ม. สาขาไทยคดีศึกษา มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม 2537

สาธารณะ และถ้ามีปัญหาต่างได้รวมแก้ปัญหาซึ่งกันและกัน และมักเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่ให้ข้อเสนอแนะและตัดสินใจปัญหา เมื่อมีงานบุญประเพณีประจำหมู่บ้านผู้คนทุกคนต่างช่วยเหลือกันตามที่ตนเองมีความสามารถ และเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวข้าว ชุมชนต่างช่วยกันออกแรงเก็บเกี่ยวข้าวในนาแต่ละแปลง หรือที่ทราบกันว่า “ลงแขก” และได้ช่วยกันจนเสร็จสิ้นขบวนการจนเป็นเมล็ดข้าวต่อมาเมื่อรัฐบาลโดยเฉพาะนับตั้งแต่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นต้นมาได้แนะนำระบบเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการได้เงินตรา จึงทำให้สังคมเกิดความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ของผู้คน สังคมอีสานค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสังคมเกษตรกรรม (farmer society) สังคมเกษตรกรรมแบบใหม่ทำให้ผู้คนมีความเป็นปัจเจกมากขึ้น ผู้คนในท้องถิ่นยังคงปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ ทั้งเพื่อบริโภคและจำหน่าย แต่ในขณะที่เดียวกันเกษตรกรได้ปลูกพืชอื่น ๆ ตามที่รัฐบาลส่งเสริมในฐานะพืชเศรษฐกิจ อาทิ ปอ ต่อมาเมื่อราคาปอตกต่ำลง รัฐบาลได้แนะนำมันสำปะหลัง และพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ในเวลาต่อมา และเพื่อให้มีเศรษฐกิจดีขึ้นเกษตรกรยังต้องหารายได้พิเศษจากอาชีพเสริมตามที่ตนเองมีความสามารถ เช่น เลี้ยงวัว เป็ด ไก่ หรือปลูกพืชจำพวกอื่น ๆ อาจเป็นพวกผัก หรือผลไม้ สาเหตุประการสำคัญประการหนึ่งที่เกษตรกรหันมาเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจของตนเองเนื่องจากรัฐบาลให้การสนับสนุน ดังที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ให้คำขวัญกับประชาชนไว้ว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” และเพื่อให้ประเทศมีเศรษฐกิจดีรัฐบาลได้จัดทำโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (infrastructure) กล่าวคือ ถนน ไฟฟ้า สะพาน เขื่อน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ช่วยให้ผลผลิตของเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์สามารถจำหน่ายได้สะดวกยิ่งขึ้น และต่อมาเมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมในท้องถิ่น ยิ่งทำให้การค้าเป็นไปได้ง่ายขึ้นอีก การที่เกษตรกรหันไปให้ความสำคัญกับรายได้และเงินตรามากขึ้นมีผลให้ความสัมพันธ์ของชุมชนที่เคยมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นเริ่มค่อย ๆ ลดลงเนื่องจากชุมชนมีเวลาที่ร่วมกันคิด และช่วยเหลือกันน้อยลง แต่กลับมีความเป็นปัจเจกมากขึ้น การค้าขายและตกลงซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ช่วยเหลือกัน ที่เรียกว่า “ลงแขก” ได้เปลี่ยนเป็นการจ้างแทน ประเพณีบางอย่างได้สูญหายและไม่ปฏิบัติอีกในหลายท้องถิ่นเช่น บุญบั้งไฟ และที่ยังคงดำเนินการอยู่ได้เปลี่ยนไป ชุมชนมิได้ลงมาช่วยกันปฏิบัติ(ลงแรง)ตามแต่ที่ตนเองถนัดดังเดิม แต่มักเป็นการช่วยเหลือด้วยการให้การสนับสนุนทางการเงินแทน และเมื่อมีปัญหาในท้องถิ่น ผู้อาวุโสได้มีบทบาทลดลงแต่กลับพึ่งเจ้าหน้าที่ตำรวจมากขึ้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าเมื่อมีพัฒนาการทางเศรษฐกิจมากขึ้น สังคมแบบชาวนาได้เปลี่ยนแปลงในเรื่องความสัมพันธ์ของชุมชนและมีความเป็นปัจเจกมากขึ้น

4. ลักษณะลาว อีสานในปัจจุบัน: ลาวอีสานในยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization – Localization)

คนอีสานในปัจจุบันได้สร้างลักษณะความเป็นลาว จากการสืบทอดประเพณีเดิมของบรรพบุรุษดั้งเดิมมาตั้งแต่ครั้งอาณาจักรล้านช้าง และผสมผสานกับสภาพแวดล้อมใหม่ กลายเป็นแบบฉบับของลาวอีสานในปัจจุบัน ถึงแม้ความคิดเดิม ๆ จากคนกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะจากศูนย์อำนาจและผู้คนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ยังคงคิดว่า ตนมีความ “เหนือกว่า” คนกลุ่มลาว แต่คนกลุ่มลาวอีสานยังคงยืนหยัดในความเป็นลาว ซึ่งต่างจากลาวกลุ่มอื่นๆ เช่น ลาวล้านนาที่ปฏิเสธในความเป็นลาว ลาวอีสานในยุคปัจจุบันหรือยุคโลกาภิวัตน์จึงยังคงมีตัวตนและพยายามที่จะสร้างตัวตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น จนเป็น “พลังลาว” ที่มีบทบาทสำคัญต่อชาติไทยในด้านต่าง ๆ

4.1 การยึดถือประเพณี

วิถีการดำรงชีวิต ความเชื่อ และประเพณีต่าง ๆ ของคนลาวอีสานยังคงได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้หลายสิ่งหลายอย่างจะได้รับการยกเลิกไม่ปฏิบัติ เช่น กฎหมายโบราณแบบลาว แต่สิ่งเหล่านั้นได้สั่งสมเป็นพื้นฐานทางความคิดให้กับผู้คนลาวอีสาน วรรณกรรมลาว นิยาย นิทานล้วนได้รับต้นแบบมาจากอาณาจักรลาวล้านช้าง เช่น ท้าวฮุ่งท้าวเจือง ลินไชย พันขุนบรม กาละเกด ในด้านชีวิตความเป็นอยู่ คนลาวอีสานยังคงยึดถือคำสอนจากบรรพบุรุษซึ่งถ่ายทอดเป็น ญา รวมทั้งข้อห้าม (กะล่ำ) ต่าง ๆ ในอดีตการตั้งถิ่นฐานยังคงรักษารูปแบบเดิมคือ ไกลแหล่งน้ำ มีป่า และมีความเชื่อเรื่องผี ซึ่งประกอบด้วยผีเรือน ผีบ้าน และผีมหัศจรรย์หลักเมือง ในป่ามีผีปู่ตาคอยดูแลรักษาความเป็นไปของชุมชนนั้น ในขณะที่พุทธศาสนายังมีบทบาทพร้อม ๆ กับความเชื่อเรื่องผี และหลายครั้งที่ความเชื่อดังกล่าวได้ถูกนำมาหลอมรวมเป็นความเชื่อเรื่องเดียวกัน และกลายเป็นประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา

ได้มีความเชื่อถึงลักษณะเด่นสามประการที่แสดงถึงลักษณะลาวอีสาน กล่าวกันว่าคนลาวอีสาน กลัว(ย่าน) ในสามประการดังนี้ ประการแรก คนลาวอีสานกลัวเพื่อนได้ดี (ย่านได้ลิ้น) ประการที่สอง กลัวเขาวัว (ย่านเขาวัว) และประการสุดท้าย กลัวทำไม่ได้ (ย่านเอ็ดบ่ได้) ความกลัวในประการแรกหมายถึงคนลาวอีสานเป็นคนขี้อิจฉา อิจฉากลับเพื่อนจะได้ดีกว่า ดังนั้นจึงต้องหาทางกลั่นแกล้งหรือไม่ร่วมมือด้วย หรือไปเข้ากับฝ่ายตรงกันข้ามเพื่อไม่ให้เพื่อนประสบผลสำเร็จ ความคิดดังกล่าวได้แสดงให้เห็นในงานเขียนเรื่อง ประวัติศาสตร์ลาว โดย มหาสิลา วีระวงส์ นักประวัติศาสตร์คนสำคัญของลาว ให้ความเห็นอย่างน้อย 3 ครั้งว่า การที่อาณาจักรลาว ซึ่งประกอบด้วย อาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ไม่เคยรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงต้องตกเป็นเมืองขึ้นของสยาม เป็นเพราะ “๓ อาณาจักรนั้น ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยพร้อมกันในปี พ.ศ. ๒๓๒๒ ด้วยความแตกแยกไม่สามัคคีกัน ด้วยความอิจฉาริษยา บังเบียดเกลียดแค้นจองเวรกัน... แต่ถึงแม้ว่าได้ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยแล้วก็ตาม ก็ยังไม่วายที่จะมีความอิจฉา

ริยาบงเบียดเคียดแค้นให้แค้นกัน ยังคอยหาโอกาสแก้แค้นกันอยู่เรื่อยไป...”³¹ ถ้าข้อสมมติฐานนี้เป็นที่ยอมรับได้ คนลาวอีสานเป็นกลุ่มคนในวัฒนธรรมลาวเช่นกัน จึงอาจปฏิบัติตามแบบคนลาวในอดีตที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ลาวดังกล่าว ถ้าเป็นเช่นนั้น คนลาวอีสานจึงอาจไม่ต้องการให้คนกลุ่มเดียวกันปกครองตนเอง จึงต้องการให้คน “ต่างถิ่น” มาปกครอง อันส่งผลต่อการเมืองไทยที่ผ่านมา โดยเฉพาะในการเลือกตั้งแบบประชาธิปไตยซึ่งผู้นำหรือตำแหน่งนายกรัฐมนตรียังไม่ปรากฏว่าเป็นคนลาวอีสานที่แท้จริง ทั้ง ๆ ที่จำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 1/3 มาจากพื้นที่ในภาคอีสาน

ในประการที่สอง และประการที่สาม คือ กลัวเขาวัว และกลัวทำไม่ได้ ทำให้คนลาวอีสานไม่กล้าที่จะทำอะไรที่แตกต่างไปจากผู้อื่นในสังคมของตน ดังนั้นการจะกระทำอะไร ๆ มักต้องถามผู้อื่น และทำตามประเพณีที่เคยปฏิบัติมา ไม่กล้าที่จะทำอะไรที่ขัดกับคำสอนเพราะเป็นข้อห้ามหรือคดเล่า ในสังคมลาวอีสานในอดีตจึงไม่ปรากฏมีความคิดที่แตกต่างกันมากนัก มักเป็นความพยายามทำตามที่เคยปฏิบัติกันมาซึ่งมีแบบอย่างว่าเป็นแนวทางไปสู่ความสำเร็จ

เนื่องจากสังคมลาวอีสานผูกพันกับพุทธศาสนา กอปรกับสภาพภูมิศาสตร์ และลักษณะเฉพาะดังกล่าวจึงทำให้สังคมอีสานเป็นสังคมที่เรียบง่าย ผู้คนเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน และไม่เป็นปัญหาต่อการปกครอง ดังคำปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียงของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานที่กล่าวถึงประชาชนในจังหวัดตนในลักษณะเดียวกันว่า “...ชาวพื้นเมืองนี้เป็นคนรักสงบ เชื่อฟังคำบังคับบัญชาของเจ้าหน้าที่ปกครองเป็นอย่างดี ไม่ก่อเรื่องอันเป็นเหตุรำคาญเลย... ถ้าท่านได้คบหาสมาคมกับชาวเมืองนี้ ท่านจะรู้สึกพอใจในอริยาสัยไมตรีของเขา”³² หรือผู้คนที่จังหวัดอุบลราชธานีมีลักษณะนิสัย “...ส่วนมากว่านอน สอนง่าย ไม่คือด้าน ความเป็นพาลเกรมีน้อยที่สุด ความดุร้ายไม่มีเลย...สถิติทางคดีในโรงศาล จะพบคดีทารุณกรรมอันขาดศีลธรรมได้ยากเต็มที...”³³ และได้รับการยืนยันจากผู้แทนราษฎรจังหวัดบุรีรัมย์ว่า “เชื้อสัจสุจริตว่านอนสอนง่าย ชอบสงบเสงี่ยมมักน้อย หาเลี้ยงชีพไปตามธรรมดา ไม่กระตือรือร้น การปล้นสะดมตึ๊งวังรามีน้อย”³⁴ นอกจากนี้ความอ่อนน้อมถ่อมตน เชื้อสัจย์ ยังปรากฏในการปาฐกถาของ

³¹ สีลา วีระวงส์(เขียน) ประวัติศาสตร์ลาว แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์แอส พรินต์ติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด 2535 หน้า 167

³² ปาฐกถาเรื่อง สภาพจังหวัดมหาสารคาม ของ พระยาสุรสงครามคณาภิบาล และนายทองม้วน อัดถากร ผู้แทนราษฎรจังหวัดมหาสารคาม วันที่ 6 และ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2477 ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่าง ๆ กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน) พ.ศ. 2539 หน้า 119

³³ ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดอุบลราชธานี โดย นายเลียง ไชยกาล ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2477 ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่าง ๆ กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน) พ.ศ. 2539 หน้า 25

³⁴ ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดบุรีรัมย์ โดย นายพันตรีหลวงศักดิ์ธรรณการ ผู้แทนราษฎรจังหวัดบุรีรัมย์ วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2477 ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่าง ๆ กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน) พ.ศ. 2539 หน้า 75

ผู้แทนราษฎรจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสาน อาจกล่าวได้ว่าลักษณะดังกล่าวกลายเป็นคุณสมบัติและลักษณะของชาวลาวอีสานจนถึงปัจจุบัน

4.2 การสร้างประเพณีเพื่อการท่องเที่ยว

ในปัจจุบันประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับธุรกิจการท่องเที่ยว เนื่องจากกิจการการท่องเที่ยวทำรายได้ให้กับประเทศเป็นจำนวนมาก ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวในทุกภาคของประเทศ รวมทั้งภาคอีสาน ในภาคอีสานการท่องเที่ยวกับธรรมชาติมีไม่มากแห่งและไม่ได้ทำรายได้ดังเช่นสถานที่ทางธรรมชาติในภาคอื่น ๆ โดยเฉพาะภาคใต้ และภาคเหนือ ดังนั้นการท่องเที่ยวที่ได้รับการส่งเสริมจึงเป็นการท่องเที่ยวที่เกิดจากการฟื้นฟูประเพณีต่าง ๆ ของคนลาวอีสานในอดีต

4.2.1 การท่องเที่ยวในภาคอีสานในอดีต

ในอดีตประมาณร้อยปีที่ผ่านมา การท่องเที่ยวในภาคอีสานเป็นเรื่องของกลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงจากส่วนกลาง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมณี เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้เสด็จตรวจราชการภาคอีสานหลายครั้ง ซึ่งเป็นการปฏิบัติหน้าที่และท่องเที่ยวพร้อมกัน พระองค์ได้ทรงเล่าถึงผู้คน ลักษณะภูมิประเทศ บ้านเรือน ชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีและวัฒนธรรมของพื้นที่ที่เสด็จไปถึง อย่างไรก็ตามสิ่งที่ทรงให้ความสำคัญคือ โบราณสถานและโบราณวัตถุ ตลอดจนสิ่งที่แปลก ๆ แตกต่างไปจากสิ่งที่เคยทรงพบเห็นคนไทยในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พร้อมทั้งทรงให้ช่างภาพบันทึกภาพต่าง ๆ ไว้ด้วย ดังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่อง เที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 4 มณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็ด

ในกลุ่มข้าราชการได้ปฏิบัติเช่นเดียวกันกับกลุ่มเจ้านาย คือปฏิบัติหน้าที่โดยตรวจราชการพร้อมๆกับการท่องเที่ยว บันทึกความทรงจำ เมื่อเป็นเลขานุการมณฑลอุดร ของพระยา สุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ได้ตรวจราชการและรายงานการเดินทางบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลและลุ่มแม่น้ำชี โดยมีศูนย์กลางที่อุบลราชธานี

สำหรับคนที่ต้องการท่องเที่ยวเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเดินทางค้าขาย “นายฮ้อย” หรือพ่อค้าที่นำสิ่งของหรือสินค้าไปค้าขายจากสถานที่หนึ่งไปอีกสถานที่หนึ่งอาจเป็นเส้นทางทางน้ำใช้เรือล่องตามลำแม่น้ำ หรืออาจเป็นเส้นทางทางบกโดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ มีนายฮ้อยจากภาคอีสานนำฝูงโค กระบือและสินค้าท้องถิ่นเดินทางไปขาย ณ บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คนกลุ่มนี้ได้เก็บความทรงจำและได้รับการถ่ายทอดเป็นงานวรรณกรรม อาทิ นายฮ้อยทมพิพ

4.2.2 ความเปลี่ยนแปลงในภาคอีสานนับตั้งแต่พ.ศ. 2500

หลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการรัฐประหารรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ในปี พ.ศ. 2500 และได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยเริ่มปรับเปลี่ยนประเทศตามแบบอุตสาหกรรมโดยรัฐบาลพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ สิ่งที่เกิดความเปลี่ยนแปลงประการหนึ่งต่อภาคอีสานคือการพยายามทำให้ภาคอีสานซึ่งได้รับการขนานนามว่า “ยากจน” ได้มีฐานะที่ดีขึ้น ฐานะที่วัดกันด้วยเงินตรา ดังนั้นคำขวัญของรัฐบาลในยุคดังกล่าวคือ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” เพื่อให้ราษฎรมีเงินหรือรายได้มากขึ้น รัฐบาลได้จัดทำโครงสร้างพื้นฐาน หรือ “การพัฒนา” สำหรับการเป็นประเทศอุตสาหกรรม กล่าวคือได้มีการสร้างถนน นำไฟฟ้า น้ำประปา สะพาน เขื่อน และความเจริญอื่น ๆ มายังภาคอีสาน นอกจากนี้รัฐบาลได้แนะนำให้ชาวอีสานเปลี่ยนแปลงการผลิตพืชจากข้าวมาเป็นพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ด้วย (cash crops) การเปลี่ยนแปลงการผลิตและวิธีการผลิตมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตของชาวอีสานในเวลาต่อมา

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญเริ่มจากปอ ในระยะแรก ๆ ปอเป็นพืชให้ราคาดีมาก จนคนทั่วไปพบว่าถ้าต้องการรายได้เพิ่มให้ปลูกปอ ชาวอีสานจำนวนมากพากันทำลายป่า โค่นล้มต้นไม้เพื่อปลูกปอ เมื่อมีปริมาณปอมากขึ้นก็กระทบกับราคาปอตกลง จนเป็นที่ทราบกันว่าการปลูกปอไม่ได้กำไรดังที่คาดหวัง ชาวอีสานจึงค่อย ๆ เลิกการปลูกปอ แต่หันมาปลูกมันสำปะหลังตามที่รัฐบาลแนะนำแทน แต่สภาพของพืชเศรษฐกิจเป็นเช่นที่ผ่านมา คือมันสำปะหลังมีราคาดีในระยะแรก ๆ และลดลงเรื่อย ๆ จนไม่ได้กำไร ชาวอีสานหันมาปลูกพืชใหม่ ๆ ตามที่รัฐบาลแนะนำ คืออ้อย ไม้ยูคาลิปตัส ตามลำดับ เมื่อมีความต้องการตัวเงิน และพืชเศรษฐกิจไม่สามารถตอบสนองได้ ชาวอีสานจำนวนหนึ่งจึงเดินทางไปหางานทำยังเมืองใหญ่ ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ สิ่งเหล่านี้มีผลต่อผู้คน ระบบสังคม และมีผลต่อท้องถิ่นด้วย

4.2.3 การท่องเที่ยวแบบใหม่หลังปี พ.ศ. 2520

นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา กระแสการท่องเที่ยวในโลกได้ทวีบทบาทมากขึ้น ประเทศไทยได้รับอิทธิพลดังกล่าวเช่นกัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2525 กรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบ 200 ปี รัฐบาลไทยได้จัดงานเฉลิมฉลองครั้งมโหฬาร และได้ส่งเสริมแหล่งและการท่องเที่ยวรูปแบบต่าง ๆ จึงมีชาวต่างชาติเริ่มเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยเป็นจำนวนมากพร้อมกับทำรายได้มหาศาลให้กับประเทศ รัฐบาลได้ส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยให้สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) วางแผนการท่องเที่ยวในภาคต่าง ๆ สำหรับภาคอีสานนอกจากสถานที่ท่องเที่ยวตามธรรมชาติและแหล่งโบราณสถานที่มีปรากฏ ได้มีความพยายามสร้างการท่องเที่ยวขึ้นโดยใช้วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น จังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานได้แสดงความเป็น “เจ้าของ” ในประเพณีซึ่งปรากฏอยู่โดยทั่วไป และบางกรณีได้ประดิษฐ์และสร้าง “เทศกาล” ขึ้นเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของ

นอกจากหลักฐานทางโบราณคดีแล้ว ประเพณีท้องถิ่นชาวอีสานยังมีผลต่อการท่องเที่ยวอีกด้วย ประเพณีที่ชาวอีสานปฏิบัติสืบทอดมาตั้งแต่อดีตคือ ประเพณีฮีต 12 ฮิตสิบสองหมายถึง ประเพณีประจำสิบสองเดือนซึ่งในแต่ละเดือนชาวอีสานทั่วไป มีการปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เฉพาะในแต่ละเดือน จุดประสงค์สำคัญเพื่อให้สมาชิกในสังคมได้พบและร่วมปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันเป็นประจำ ในปัจจุบันประเพณีต่าง ๆ ทั้ง 12 เดือนได้พัฒนาเป็นกิจกรรมการปฏิบัติเฉพาะของจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน และหลายประเพณีเป็นงานสำหรับนักท่องเที่ยวอีกด้วย ประเพณี 12 เดือนประกอบด้วย “เดือนที่หนึ่ง นิมนต์สงฆ์เข้าบิณฑบาต หรือเข้ากรรม ชาวบ้านเลี้ยงผีแสนและผีต่าง ๆ เดือนที่สอง ทำบุญ “คูณข้าว” และเตรียมทำบุญ “ข้าวจี่” เดือนที่สาม ทำบุญ ข้าวจี่และบุญมาฆบูชา เดือนที่สี่ ทำบุญพระเวส ฟังเทศมหาชาติ เดือนที่ห้า ทำบุญตรุษสงกรานต์ สรงน้ำพระพุทธรูป เดือนที่หก ทำบุญวันวิสาขบูชา บุญบั้งไฟ เดือนที่เจ็ด ทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์หลักเมือง เดือนที่แปด ทำบุญเข้าพรรษา เทศกาลแห่เทียนพรรษา เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบ ทำบุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดทำบุญออกพรรษา เทศกาลแห่ปราสาทผึ้งและจุดประทีปไหลเรือไฟ เดือนสิบสอง ทำบุญทอดกฐิน เทศกาลแข่งเรือ”³⁵

จากการปฏิบัติตามประเพณีฮีตสิบสอง ชาวอีสานแต่ละจังหวัดได้นำประเพณีบางประเพณีมามุ่งเน้นเฉพาะและได้พัฒนาจัดให้เป็นงานที่ยิ่งใหญ่ระดับจังหวัด จังหวัดยโสธรได้นำประเพณีบุญบั้งไฟ มาเป็นประเพณีที่สำคัญของจังหวัด จังหวัดอุบลราชธานีให้ความสำคัญกับประเพณีการแห่เทียนเข้าพรรษา จังหวัดร้อยเอ็ดจัดงานยิ่งใหญ่ในประเพณีบุญพระเวส หรือประเพณีเทศน์มหาชาติ จังหวัดสกลนครให้ความสำคัญกับประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง จังหวัดนครพนมจัดประเพณีไหลเรือไฟ จังหวัดมุกดาหาร จัดงานแข่งเรือ ออกพรรษา และนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้ช่วยสนับสนุนและประชาสัมพันธ์งานประเพณีต่าง ๆ ดังกล่าว ยิ่งส่งผลให้งานประเพณีเหล่านี้มีงานขึ้นเพื่อการท่องเที่ยวมากขึ้น และดูเหมือนว่าประเพณีต่าง ๆ ในฮีตสิบสองซึ่งเป็นการปฏิบัติของคนอีสานโดยรวมกลายเป็น “สมบัติ” เฉพาะของจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง

ในปัจจุบันจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานซึ่งไม่อาจเป็น “เจ้าของ” ประเพณีต่าง ๆ ได้ ได้คิดและสร้างความเป็น “เจ้าของ” งานเทศกาลอื่น ๆ เพื่อผลต่อการท่องเที่ยว จังหวัดขอนแก่น ได้มีงานเทศกาลไหมและผูกเสี่ยว จังหวัดกาฬสินธุ์ได้จัดงานผ้าแพรวา จังหวัดเลย จัดงานผีตาโขน รวมทั้งเทศกาลดอกฝ้ายบาน จังหวัดอุดรธานีมีงานทุ่งศรีเมือง จังหวัดหนองคายจัดงานอนุสาวรีย์ปราบฮ่อ จังหวัดบุรีรัมย์ จัดงานขึ้นเขาพนมรุ้ง จังหวัดสุรินทร์จัดงาน ช้าง จังหวัดศรีสะเกษ จัดงานดอกคำءวนบาน จังหวัดนครราชสีมา จัดงานท้าวสุรนารี จังหวัดชัยภูมิจัดงานเจ้าพ่อพญาแล ส่วน

³⁵ จารุบุตร เรืองสุวรรณ “ขนบธรรมเนียมประเพณีระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า” เอกสารหมายเลข 20 การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน ณ

จังหวัดมหาสารคามในระยะแรกได้จัดงานพริก แต่ไม่ประสบผลสำเร็จจึงเปลี่ยนมาเป็น งานบุญเบิกฟ้า การจัดงานประเพณีและงานเทศกาลที่คิดประดิษฐ์ขึ้นมาอาจเป็นการ อนุรักษ์ประเพณี หรือ “ยึดอายุ” แต่ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้คือ พัฒนาการของประเพณีท้องถิ่นที่เกิดขึ้นด้วย ดังกรณีของประเพณี บุญบั้งไฟ จังหวัดยโสธร³⁶

การท่องเที่ยวจะเป็นรายได้ที่สำคัญของประเทศโดยเฉพาะต่างมั่งห้วงรายได้จากชาวต่างชาติ สถานที่ต่าง ๆ ทั่วทุกภาคได้รับการจัดเตรียมไว้สำหรับการท่องเที่ยว อาทิ พัทยา ภูเก็ต ชะอำ หาดใหญ่ สงขลา เชียงใหม่ เชียงราย ระยอง จันทบุรี ตราด กาญจนบุรี สุโขทัย อุรุษยา ภาคอีสานเป็นดินแดนที่มีความพร้อมเรื่องสถานที่ท่องเที่ยวของแต่ละยุคสมัยมากมายรวมทั้งงานประเพณีและในเทศกาลต่าง ๆ ดังได้กล่าวมา แต่ไม่ปรากฏว่าสถานที่ท่องเที่ยวใด สามารถพัฒนาตนเองให้เป็นเมืองใหญ่ดังเช่นสถานที่ท่องเที่ยวในภาคอื่น ๆ นอกจากนี้ยังปรากฏว่านักท่องเที่ยวชาวต่างชาติให้ความสนใจต่อภาคอีสานน้อยมาก ประมาณน้อยกว่าร้อยละ 1 เท่านั้นที่เดินทางมาท่องเที่ยวในภาคอีสาน³⁷ ส่วนใหญ่คนที่ท่องเที่ยวในภาคอีสานมักเป็นคนท้องถิ่นมากกว่าคนต่างชาติ

อาจกล่าวได้ว่ามีสาเหตุหลายประการที่มีผลให้ภาคอีสานไม่เป็นที่สนใจต่อนักท่องเที่ยว ซึ่งอาจสรุป ณ ที่นี้ได้สามประการ คือ

ประการแรก ความรู้สึกนึกคิดของคนไทยภาคอื่น ๆ โดยเฉพาะจากส่วนกลางยังคงปรากฏในเชิงลบกับภูมิภาคอีสาน นับตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา โดยเฉพาะรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ความรู้สึกชิงชัง และการมีฐานะต่ำต้อยกว่าทางสังคมของคนอีสานยังปรากฏให้เห็นเรื่อยมา³⁸ สมณานามแห่งความแห้งแล้ง ความยากลำบาก ความยากจน ความไม่อุดมสมบูรณ์ ยังคงอยู่ในความคิดของคนอีกจำนวนมาก ดังนั้นเมื่อถึงคราวจะต้องท่องเที่ยว ความนึกคิดดังกล่าวจึงมีส่วนช่วยในการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว

ประการที่สอง ภาคอีสานเป็นภาคที่มีเนื้อที่กว้างใหญ่และปรากฏแหล่งท่องเที่ยวกระจุกกระจายอยู่ทั่วไป ระยะการเดินทางจากแหล่งท่องเที่ยวหนึ่งไปยังแห่งอื่น ๆ จึงมีใช้สิ่งที่กระทำได้ง่ายนัก

ประการที่สาม นักท่องเที่ยวมักเป็นชนชั้นกลาง หรือชนชั้นมีฐานะทางเศรษฐกิจ กลุ่มนักท่องเที่ยวมักสนใจการบริโภคความสุขจากการท่องเที่ยวมากกว่าแสวงหาความรู้ทางวิชาการ

³⁶ โปรดดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ *ท่องเที่ยวบุญบั้งไฟในอีสาน* กรุงเทพฯ: พิงแณสปริ้นท์ติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด 2536

³⁷ Joshua Eliot, Jane Bickerstette, Jonathan Miller and Georgia Matthews (eds.) *Thailand Indochina & Burma Handbook*. Bristol: Trade & Travel Publications Limited, 1993 p. 243

³⁸ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ “ลาว ในทัศนะผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์” *จดหมายเหตุสังคมศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย* 2533 หน้า 104-121

ดังนั้น ทะเล ภูเขา สถานเริงรมย์แบบต่าง ๆ รวมทั้งสถานที่แปลก ๆ จึงเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวมากกว่าแหล่งท่องเที่ยวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับอดีต และประเพณี ที่ไกลจากชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้มาท่องเที่ยว ซึ่งภาคอีสานอุดมด้วยสิ่งดังกล่าวนี้มากมาย

อย่างไรก็ตามการท่องเที่ยวได้ทวีความสำคัญและคงมีบทบาทมากขึ้นในอนาคต ภาคอีสานคงต้องเตรียมความพร้อมของตนเองเพื่อรองรับการท่องเที่ยว รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงที่จะตามมา อันมาจากภายนอก อาจสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวที่ผ่านมาได้มุ่งเน้นการไปดู สัมผัส ศึกษา และบูชาศาสนสถาน วัด เกจิอาจารย์ ธรรมชาติ ป่า เขา งานประเพณีและงานเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยส่วนที่เป็นเมือง และส่วนที่เป็นท้องถิ่น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเมือง จังหวัดแต่ละจังหวัดได้ดำเนินการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นรายได้เข้าจังหวัดพร้อม ๆ กับ “พัฒนาการ” ทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี แต่ส่วนที่เป็นท้องถิ่น ยังมีผู้ให้ความสนใจไม่มากนัก การท่องเที่ยวระดับท้องถิ่นจึงยังไม่เข้มแข็ง และการท่องเที่ยวมักเป็นเรื่องการจัดการโดยคนนอกท้องถิ่น อาทิ ส่วนของจังหวัด หรือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ดังนั้นการท่องเที่ยวระดับท้องถิ่นในภาคอีสานจึงควรเป็นการร่วมมือกันระหว่างท้องถิ่นและคนนอกท้องถิ่น มิใช่ทิ้งให้เป็นภาระหน้าที่ของคนเขตเมืองหรือหน่วยงานของเมืองมาดำเนินการเพียงกลุ่มเดียว

4.2.3 การเตรียมความพร้อมให้กับท้องถิ่นสำหรับการท่องเที่ยว

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าการท่องเที่ยวแบบเดิมคือการใช้ธรรมชาติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ พระภิกษุและบุคคลสำคัญ และถ้าพื้นที่ใดไม่ปรากฏลักษณะดังกล่าว พื้นที่นั้นไม่อาจจัดได้ว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวและไม่มีผู้คนไปท่องเที่ยว ต่อมาเพื่อขยายพื้นที่การท่องเที่ยวออกไป ได้มีการสร้างประเพณี เทศกาล ของท้องถิ่นให้เป็นแรงจูงใจสำหรับการท่องเที่ยวในแต่ละท้องถิ่น จึงอาจสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวได้ขยายตัวออกจากเมืองไปสู่ท้องถิ่นมากขึ้น

ท้องถิ่น (local) กำลังมีบทบาทอย่างมากในหลายเรื่อง รัฐได้ให้ความสำคัญกับท้องถิ่น โดยให้เริ่มรู้จักการปกครองตนเอง สร้างศักยภาพและพยายามสร้างสำนึกท้องถิ่น รวมทั้งให้ท้องถิ่นมีบทบาทในการตัดสินใจและดูแลตนเองในด้านอื่น ๆ ถ้าพิจารณาถึงขอบเขตของท้องถิ่น อาจพิจารณาถึงความหมายของท้องถิ่นซึ่งมีความหมายกว้างและมักเข้าใจไม่ตรงกัน แต่โดยสรุปมักเข้าใจว่าเป็น พื้นที่บริเวณที่มีผู้คน อาจเป็นคนกลุ่มเดียวกันหรือหลายกลุ่ม หรือหลายกลุ่มชาติพันธุ์ มาตั้งหลักแหล่งอาศัยอยู่ร่วมกันโดยใช้พื้นที่ในการทำมาหากินร่วมกัน เช่นที่เป็นไร่นา ส่วนที่เป็นที่สาธารณะ เช่น ป่า เขา หนองน้ำ ท้องทุ่ง ชุมชนในท้องถิ่นนั้นต่างได้ใช้และเกิดสำนึกความเป็นเจ้าของร่วมกัน³⁹

ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า นับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 รัฐบาลภายใต้การนำของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้เสนอแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และหลังจากรัฐได้มีบทบาทใน

³⁹ ศรีจักร วัลลิโกดม ทศนะนกรัตต์ สังคม-วัฒนธรรม ในวิถีการอนุรักษ์ กรุงเทพฯ: ด้านสหวิทยาการพิมพ์ 2543 หน้า 37-39

การ “พัฒนา” ภาคอีสาน ความเป็นเมืองเริ่มมีบทบาทมากขึ้น คนอีสานได้ปรับตัวกับความคิดใหม่ ๆ ดังคำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” หรือ แม้แต่โครงการเงินผันของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชฯ นายกรัฐมนตรีในช่วงปี พ.ศ. 2518 การเข้ามาของ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา รวมทั้งธุรกิจจำนวนมาก ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพและความรู้สึกนึกคิดต่อท้องถิ่นอีสาน ชีวิตท้องถิ่นแบบเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของระบบทุนนิยม ที่อยู่อาศัยแบบคุ้ม กลายเป็นเรือนทันสมัยแบบคนในเมือง การช่วยเหลือกัน กลายเป็นสิ่งต้องว่าจ้าง และการเคหะดำรงชีวิตที่สอดคล้องหรือพึงพิงธรรมชาติได้ลดลง โดยหันมาพึ่งเงินตราแทน

เมื่อเงินตรามีบทบาทมากขึ้น คนท้องถิ่นจำนวนมากได้ ลดความสำคัญของท้องถิ่น คนอีสานจำนวนมากเดินทางไปยังเมืองหลวง เมืองใหญ่ ๆ ตลอดจนทั่วทุกภาคของประเทศ เพื่อแสวงหาเงินตรา คนที่ยังคงอยู่ในท้องถิ่นยังคงทำอาชีพทางการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าวหรือพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ซึ่งมีราคาไม่แน่นอน ที่ดินสาธารณะซึ่งครั้งหนึ่งได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน มักเป็นป่า หนองน้ำ หรือที่ลักษณะอื่น ๆ ชุมชนในท้องถิ่นสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากที่สาธารณะนั้นได้ จนกล่าวกันว่าถ้าไม่มีเงินอาจมีชีวิตอยู่ได้ด้วยการพึ่งอาหารจากป่านั้นได้ แต่เมื่อมีการพัฒนามากขึ้น โรงเรียน สถานีนอนมัย หรือสถานที่ราชการอื่น ๆ ต้องการพื้นที่สร้างอาคาร รวมทั้งอิทธิพลของนายทุนมีมากขึ้น พื้นที่สาธารณะต่างๆ ได้เปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่ที่มีผู้ดูแล และชุมชนไม่อาจใช้พื้นที่ดังกล่าวดังที่เคยเป็นมา อันเนื่องมาจากผู้ดูแลไม่อนุญาต หรือ สภาพที่สาธารณะเปลี่ยนแปลง ป่าถูกทำลาย หนองน้ำถูกถม และถูกบุกรุกในหลายกรณี เมื่อเป็นเช่นนี้ สถานที่ที่มีประวัติ และมีความหมายของชุมชนมาเป็นเวลานานได้เปลี่ยนสภาพไป การเปลี่ยนสภาพไปมิได้กระทบต่อชีวิตของผู้คนเท่านั้นแต่ยังกระทบต่อภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย

ในสภาพการณ์ดังได้กล่าว ท้องถิ่นกำลังประสบปัญหาเสื่อมโทรมลงอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงจากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจโลก และจากสถานการณ์เศรษฐกิจของประเทศ ดังนั้น จึงมักมีการกล่าวถึงเสมอว่าท้องถิ่นหลายแห่งไม่เหมาะสมและไม่น่าสนใจที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยว เนื่องจากท้องถิ่นนั้นไม่มีความน่าสนใจในด้านต่าง ๆ เช่น ไม่มีพระธาตุ ไม่มีวัดที่สำคัญ ไม่มีเกจิอาจารย์ที่โด่งดัง ไม่มีบุคคลสำคัญระดับภาคหรือระดับประเทศ ไม่มีเจ้าเมือง หรือไม่มีทรัพยากรที่สำคัญ แต่คำถามที่น่าสนใจคือ สถานที่ดังได้กล่าวมาจะสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างไร และวิชาการสาขาการท่องเที่ยวควรมีบทบาทอย่างไรในเรื่องดังกล่าว

ในปัจจุบันการทำให้ท้องถิ่นมีความเข้มแข็งเป็นเรื่องสำคัญ เชื่อกันว่า ท้องถิ่น เป็นสิ่งที่ชะลอกระแส โลกาภิวัตน์ (globalization) และการทำให้ท้องถิ่นเข้มแข็งและอยู่รอดได้จะเป็นแนวทางสู่การท่องเที่ยวแนวใหม่ และในการที่จะดำเนินการดังกล่าว มีแนวทางหลายประการที่ต้องเตรียมความพร้อมของท้องถิ่นในภาคอีสาน

ประการแรก สร้างสำนึกให้เห็นคุณค่า และรักษามรดกทางวัฒนธรรม โดยทั่วไปคนท้องถิ่นยังไม่เห็นคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมจากบรรพบุรุษ มักเห็นว่าเป็นสิ่งล้าสมัย เช่น อาคารเก่า ดั้งเดิม ตึกดินในจังหวัดมหาสารคามซึ่งมีอายุ นับร้อยปี กำลังไม่เป็นที่ต้องการ อาคารพาณิชย์แบบสมัยใหม่เป็นที่นิยมมากกว่า ดังนั้นจึงมีการรื้ออาคารเก่าแก่ และ ตึกดินจำนวนมากแล้วเปลี่ยนเป็นอาคารพาณิชย์แทน โบสถ์ (สิม) แบบอีสานจำนวนมากได้ถูกเปลี่ยนรูปและให้หันมาใช้รูปแบบเดียวกันของกรมศาสนา การซ่อมแซมอาคารเก่าแก่เป็นไปตามอำเภอใจ ขาดการแนะนำและควบคุม เหตุการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นทั่วทุกจังหวัดในภาคอีสาน ดังนั้นทั้งสถาบันการศึกษา หน่วยงานทางราชการ เทศบาล รวมทั้ง ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่น เช่นองค์การบริหารส่วนตำบล คงต้องหาแนวทางสร้างสำนึกดังกล่าวให้ท้องถิ่นมากขึ้น

ประการที่สอง การสร้างสำนึกให้เห็นตัวตน (อัตลักษณ์) ของคนท้องถิ่น โดยปกติคนท้องถิ่นรู้เรื่องราวของท้องถิ่นตนเองบ้างแต่ยังไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร การสร้างสำนึกให้เห็นตัวตนของคนท้องถิ่นเป็น “พลัง” ที่สำคัญ ดังกรณีบ้านวัวลาย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้นที่ชุมชนแห่งนี้ในอดีตเคยมีชื่อเสียงในการทำเครื่องเงิน ต่อมาได้มีผู้นำในเรื่งดังกล่าวและได้จัดฝึกอบรมการทำเครื่องเงินให้กับสมาชิกในชุมชน จนทำให้บ้านวัวลายฟื้นอดีตกลับมาดำเนินการเครื่องเงินอีกครั้งหลังจากที่ผู้คนได้กระจัดกระจายไปแสวงหางานทำยังที่ต่าง ๆ อย่างไรก็ตามการสร้างสำนึกให้เห็นตัวตนของคนท้องถิ่นนั้น ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว) เชื่อว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดชิ้นหนึ่งในการสร้างสำนึกท้องถิ่น ดังกรณีของกิจกรรมที่มีชื่อว่า “สืบสานตำนานเมือง จังหวัดมหาสารคาม” โครงการดังกล่าวได้รับทุนสนับสนุนจาก กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว) โดยมีกลุ่มข้าราชการอาวุโส ทั้งที่เป็นคนท้องถิ่น และคนภายนอก อาจารย์ยุวดี ดปนิยากร รศ. สถาพร พันธุ์มณี ผศ.ธีระชัย บุญมาธรรม และอาจารย์ทองเลี่ยม เวียงแก้ว เป็นกลุ่มผู้ดำเนินการ โดยผู้ดำเนินการได้ให้ชาวเมืองมหาสารคามในแต่ละที่เล่าเรื่องประวัติของสถานที่ต่าง ๆ ที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ตั้งเมืองเมื่อ พ.ศ. 2408 ต่อมาได้จัดให้มีการประชุมผู้รู้ และต่างได้ช่วยกันแก้ไขข้อมูลจนเป็นที่ยอมรับ ฝ่ายดำเนินการได้ทำการรวบรวมและประกาศให้ชาวเมืองที่สนใจร่วมเดินสืบสานตำนานเมือง ไปยังสถานที่ที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ปรากฏว่าการเดินสืบสานตำนานเมืองได้รับการต้อนรับอย่างดี และกิจกรรมดังกล่าวยังดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน ทางเทศบาลได้สนับสนุนด้วยการทำป้ายบอกสถานที่ และทำถนนไปยังสถานที่เหล่านั้น การทราบประวัติของสถานที่แต่ละสถานที่ สามารถรวบรวมเป็นประวัติศาสตร์ของเมืองมหาสารคามซึ่งต่างไปจากที่เคยทราบกันมา และชุมชนในแต่ละสถานที่ต่างได้ทราบความเป็นไปของตนเองด้วย เช่นกรณีของคุ้มวัดโพธิ์ศรี ซึ่งเคยมีชื่อเสียงเรื่องการทำ ข้าวเม่า บัดนี้ชุมชนได้รื้อฟื้นการทำ ข้าวเม่าเพื่อจำหน่ายแก่ชาวเมืองมหาสารคามอีกวาระหนึ่ง

ประการที่สาม การสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการให้ชุมชนท้องถิ่น อาจทำได้ด้วยการสร้างคนท้องถิ่นให้รู้จักการทำวิจัยด้วยตนเอง ในการทำวิจัยเรื่องเกี่ยวกับท้องถิ่นนั้น ควรเป็น การศึกษาหรือทำวิจัยร่วมกัน ระหว่างผู้ศึกษาและชุมชน ด้วยวิธีดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนในท้องถิ่นสามารถศึกษาและทำวิจัยเบื้องต้นด้วยตนเองได้

ประการที่สี่ เพื่อให้เรื่องของท้องถิ่นคงอยู่ และคนรุ่นหลังยังคงมีโอกาสกับประสบการณ์ ความเป็นมา การจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งจำเป็นในปัจจุบัน สถาบันการศึกษา ชุมชน หลายแห่ง ในภาคอีสานได้ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดพิพิธภัณฑ์ หรือศูนย์วัฒนธรรมขึ้น มาเป็น เวลานาน แต่หน่วยงานเหล่านั้นมักดำเนินการในรูปการรวบรวมวัตถุสิ่งของมากกว่า อย่างไรก็ตาม ถึงแม้กรมศิลปากรจะมีความเคลื่อนไหวในการจัดพิพิธภัณฑ์เมืองขึ้น เช่นที่จังหวัดร้อยเอ็ด สุรินทร์ แต่การดำเนินการยังไม่อาจกล่าวได้ว่าได้รับความรู้เกี่ยวกับเมืองนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจน การ ดำเนินการจัดแสดงมักเป็นเรื่องทั่วๆ ไปของคนอีสานมากกว่าที่จะเป็นเรื่องเฉพาะของเมือง

ประการสุดท้าย การท่องเที่ยวจะมีบทบาทมากขึ้น ไม่เพียงแต่เน้นการโฆษณา ประชาสัมพันธ์เท่านั้น แต่ผู้บริหารท้องถิ่นและคนท้องถิ่น (คนใน) ต้องมีความเข้าใจทั้งกระแส การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และหน้าที่สำคัญคือการเตรียมโครงสร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ อาทิ ความสะดวกสบาย ที่เอื้ออำนวยต่อการท่องเที่ยว เส้นทางคมนาคม สถานที่พัก ความปลอดภัย และ การให้บริการ ในการดำเนินการจึงต้องดำเนินการด้วยความเข้าใจในสิ่งนั้น ๆ มากกว่าที่จะทำไป โดยไร้จุดหมาย และควรให้คนท้องถิ่นเข้าใจถึงหน้าที่ บทบาทแนวทางที่ถูกต้องในการดูแลท้องถิ่น ของตนเอง

สำหรับผู้เรียนและมีอาชีพเกี่ยวกับการท่องเที่ยว วิชาหรือเรื่องราวเกี่ยวกับ **ท้องถิ่น** จึงเป็น สิ่งที่ไม่ควรหลีกเลี่ยงและเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสนใจ ไม่เพียงแต่ที่รู้จักท้องถิ่น แต่ยังควรรู้ถึง วิธีการอนุรักษ์ที่ถูกทางและช่วยเสริมสร้างแหล่งท่องเที่ยวให้กับท้องถิ่นนั้นอีกด้วย

อาจสรุปได้ว่าข้อสังเกตต่างๆ จะเป็นแนวทางให้ชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็งในการที่จะ รักษา มรดกทางวัฒนธรรม รวมทั้งสามารถปรับตัวให้เข้ากับเปลี่ยนแปลงที่บังเกิดขึ้นอัน เนื่องจากการท่องเที่ยวที่ขยายตัวมากขึ้น ส่วนผู้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว คงมิใช่เน้นเรื่องการ เดินทาง การท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียวแต่ยังต้องหาวิธีการรักษา อนุรักษ์ สิ่งต่าง ๆ ในท้องถิ่นรวมทั้ง เสนอรูปแบบใหม่ ๆ และวิธีการของการท่องเที่ยวอีกด้วย

5. สุจิตต์ วงษ์เทศ กับพลังลาว

มีนักวิชาการจำนวนไม่มากนักที่ให้ความสนใจเรื่องเกี่ยวกับ “ลาว” นักวิชาการที่ให้ความสนใจเรื่อง อีสานและลาว อย่างต่อเนื่อง คือ สุจิตต์ วงษ์เทศ และ ศาสตราจารย์(พิเศษ)ศรีศักร วัลลิโภดม นักวิชาการทั้งสองได้มีงานเขียนจำนวนมากทั้งในรูปบทความและหนังสือ โดยให้ความรู้เกี่ยวกับอีสานในด้านโบราณคดี วัฒนธรรม และเรื่องท้องถิ่นอีสาน ศาสตราจารย์(พิเศษ)ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เสนอว่า คนอีสานได้เป็นผู้ก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัย รวมทั้งให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้คนบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ว่าเคยเป็นบริเวณที่รุ่งเรืองในอดีตโดยเป็นแหล่งอุตสาหกรรมผลิตเหล็ก สุจิตต์ วงษ์เทศ เสนอความคิดคล้ายคลึงกับแนวคิดของ ศาสตราจารย์(พิเศษ)ศรีศักร วัลลิโภดม ว่าคนอีสานแถบทุ่งกุลาร้องไห้เป็นผู้สร้างอาณาจักรสุโขทัย ต่อมาคนลาวอีสานได้มาอยู่ภายใต้อำนาจของสยาม โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ปกครองส่วนกลางมีความรู้สึกและคิดว่าตนเอง “เหนือกว่า” คนลาวอีสาน ซึ่งมีผลให้คนลาวอีสานจึงมีฐานะต่ำต้อยในสายตาของคนภาคอื่น ๆ ของสยามเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้แสดงทัศนะว่า นับตั้งแต่อดีตลาวอีสานมีความสำคัญต่อสยามและในปัจจุบัน ลาวอีสานได้มี “พลัง” ในตัวตนของความเป็นลาวและต่อประเทศไทย ดังที่ปรากฏในงานเขียนหลายเล่ม อาทิ เบิ่งสังคมและวัฒนธรรมอีสาน(2543)⁴⁰

บทสรุป

โดยทั่วไปคนไทยมองคนอีสานในลักษณะที่ ต่ำต้อยกว่า คนภาคอื่น ๆ คนอีสานได้รับการขนานนามว่า “ลาว” แต่จากการศึกษาพบว่าคนอีสานก็เหมือนกับผู้อื่น ๆ ทั่วไป ที่มีรูปแบบการดำรงชีวิตเข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติและพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น โดยมีพุทธศาสนาเป็นหลักยึดเหนี่ยว ในระยะหนึ่งสังคมอีสานเป็นสังคมแบบชาวนา (peasant society) ซึ่งพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ธรรมชาติได้ส่งผลถึงคนอีสานกับการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล จากฤดูร้อน ไปเป็นฤดูฝน และไปสู่ฤดูหนาว และกลับมาตั้งต้นใหม่ ในแต่ละช่วงเวลาชีวิตของคนอีสานได้เปลี่ยนแปลงไป เช่น ฤดูร้อน แห้งแล้ง ไม่มีพืชสีเขียวขึ้นให้เห็นมากมายเหมือนที่เกิดในฤดูฝน ชีวิตของผู้คนต้องปรับตัวไปตามสภาพ แต่เมื่อถึงฤดูฝน ความชุ่มชื้นได้ปรากฏ พืช

⁴⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ บทวิจารณ์: วรรณกรรมและหมอลำ ภาพสะท้อนชีวิตอีสาน วัฒนธรรมพื้นบ้าน: กรณีอีสาน การสัมมนาระหว่างวันที่ 30 มิถุนายน-2

กรกฎาคม 2532 กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด 2532 หน้า 192 และสุจิตต์ วงษ์เทศ เบิ่งสังคมและวัฒนธรรมอีสาน กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2543; สุจิตต์ วงษ์เทศ ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม สยามประเทศไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2547; สุจิตต์ วงษ์เทศ คนไทยมาจากไหน? กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2548; สุจิตต์ วงษ์เทศ “คนไทย” หลายเผ่าพันธุ์ในสุวรรณภูมิ 3,000 ปี กรุงเทพฯ: บริษัทมติชน 2548 และสุจิตต์ วงษ์เทศ สุวรรณภูมิ ต้นกระแสนประวัติศาสตร์ไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2549

พันธุ์หลายชนิดกลับมาสู่ชีวิตผู้คน ผันแปรไปตามกาลเวลา คนอีสานปรับตัวไปตามสภาพแวดล้อม และก่อให้เกิดความรู้ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาขึ้นมาและถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อ ๆ มา

เมื่อสังคมไทยเข้าสู่ยุคการพัฒนาในระบบทุนนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา เงินตราเข้ามามีบทบาท ชีวิตคนอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพ จากชีวิตแบบสังคมชาวนาไปสู่สังคมแบบทุนนิยม ความห่างเหิน และความเป็นปัจเจกมีมากขึ้น เป็นลำดับ ท่ามกลางความสำคัญของเงินตรา แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น แต่คนลาวอีสานได้ปรับตัวให้เข้ากับสิ่งใหม่ แต่ยังคงรักษามรดกของบรรพบุรุษไว้ได้ในหลายประการ ทำให้คนลาวอีสานยังยึดมั่นประเพณีเดิม ยังรวมกลุ่มและคอยช่วยเหลือกัน ยังให้ความสำคัญกับภาษาท้องถิ่นของตน และที่สำคัญยังยอมรับ รวมทั้งยังคงความเป็น ลาว ถึงแม้จะรู้ว่ามีความหมายที่ไม่เท่าเทียมกับคนที่ไม่ใช่ลาว ดังนั้นงานเขียนจากกลุ่มยูววิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลุ่ม 2 ล้วนแต่แสดงให้เห็นลักษณะของความเป็นลาวอีสานในแง่มุมต่าง ๆ และถ้านำมาร้อยเรียงกันแล้วจะพบว่า ความเป็นลาวอีสานมิได้ด้อยดังที่เป็นที่ทราบกัน แต่ตรงกันข้าม ลาวอีสาน นั้นมีพลังยิ่งใหญ่เสียด้วย ซึ่งอาจหาพลังอื่นเทียบได้ยาก

บรรณานุกรม

- ไกรฤกษ์ นานา คันทรัตนโกสินทร์ ๒๒๒ ปีวันสวรรคตรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์มติชน ๒๕๕๓
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ “ชนบทรอบเนินประเพณีระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า”
เอกสารหมายเลข ๒๐ การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม พ.ศ. ๒๕๒๑
- จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ
กทม.: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคสดีไทยจำกัด ๒๕๓๕
- จิราภรณ์ สถาปนะวรรณ วิฤตการณีสยาม ร.ศ. ๑๑๒ การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หน่วย
ศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู ๒๕๑๙
- ณรงค์ฤทธิ์ สุริยะ ร.ต.อ. พฤติกรรมเบี่ยงเบนในการหาเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
จังหวัดร้อยเอ็ด ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๓๕ ปริญญาณิพนธ์ ศศ.ม. สาขาไทยคดีศึกษา
มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ๒๕๓๗
- ดาร์เร็น เมตตาริกานนท์ การเมืองสองฝั่งโขง กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน ๒๕๔๖
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ “ลาว” ในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ จดหมายข่าว
สังคมศาสตร์ ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ สิงหาคม-ตุลาคม ๒๕๓๑ หน้า ๑๐๔-๑๒๑
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ ท่องเที่ยวบุญบั้งไฟในอีสาน กรุงเทพฯ: พิมพ์ณพรัตน์ทั้งเซ็นเตอร์ จำกัด ๒๕๓๖
- นาริรัตน์ ปรีสุทธีวิฑูริ “คนจีนกับการขยายตัวของเมืองบริเวณลุ่มน้ำชี: กรณีศึกษาจังหวัดร้อยเอ็ด
และมหาสารคาม” ใน ประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำชี เอกสารประกอบการ
สัมมนา ๒๘-๒๙ สิงหาคม ๒๕๔๖ ณ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๐๘, ประกาศห้ามมิให้เอาลาว พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา
๒๕๐๔
- ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่าง ๆ กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน) พ.ศ. ๒๕๓๙
- เดิม สิงห์จุฑิต ฝั่งขวาแม่น้ำโขง เล่ม ๒ พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์ ๒๔๙๙
- เดิม วิภาคย์พจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๒
- วรพล เองวานิช และคณะ “วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี” ใน
ประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำชี เอกสารประกอบการสัมมนา ๒๘-๒๙ สิงหาคม
๒๕๔๖ ณ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สงวน รอดบุญ พุทธศิลป์ลาว พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลาจำกัด 2545

ศรีศักร วัลลิโภดม พัฒน่นอกกรีต: ภูมิศาสตร์-ภูมิลักษณะ ตำบลแบ่งเมือง กรุงเทพฯ:

ด้านสุทธาการพิมพ์ 2543

ศรีศักร วัลลิโภดม พัฒน่นอกกรีต: สังคม-วัฒนธรรมในวิธีการอนุรักษ์ กรุงเทพฯ:

ด้านสุทธาการพิมพ์ 2543

ศรีศักร วัลลิโภดม สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรี

อยุธยาอาณาจักรสยาม กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์เนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์จำกัด 2535

ศุภชัย สมบัติโต และคณะ “ความหลากหลายทางชีวภาพกับชุมชนท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำชี” ใน

ประวัติศาสตร์การขยายตัวของลุ่มแม่น้ำชี เอกสารประกอบการสัมมนา 28-29 สิงหาคม

2546 ณ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สงวน รอดบุญ พุทธศิลป์ลาว พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลาจำกัด 2545

สมชาย นิลอาธิ วิถีความคิด-วิถีชีวิตชาวอีสาน จารุวรรณ ธรรมวัตร (บรรณาธิการ)

มหาสารคาม: อาศรมวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2541

ลีลา วีระวงส์(เขียน) ประวัติศาสตร์ลาว แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์เนศ

พรินต์ติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด 2535

สุจิตต์ วงษ์เทศ คนไทยมาจากไหน? กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2548

สุจิตต์ วงษ์เทศ “คนไทย”หลายเผ่าพันธุ์ในสุวรรณภูมิ 3,000 ปี กรุงเทพฯ: บริษัทมติชน 2548

สุจิตต์ วงษ์เทศ เบื้องหลังสังคมและวัฒนธรรมอีสาน กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2543

สุจิตต์ วงษ์เทศ ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม สยามประเทศไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์

มติชน 2547

สุจิตต์ วงษ์เทศ “บทวิจารณ์: วรรณกรรมและหมอลำ ภาพสะท้อนชีวิตอีสาน” วัฒนธรรม

พื้นบ้าน: กรณีอีสาน การสัมมนาระหว่างวันที่ 30 มิถุนายน-2กรกฎาคม 2532 กรุงเทพฯ:

บริษัทอมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด 2532

สุจิตต์ วงษ์เทศ สุวรรณภูมิ ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน 2549

สุวิทย์ ธีรศาศวัต ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด 2543

โสภา ปาลบุตร แบบเรียนประวัติการของไทย (ประถม 4) พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ พ.ศ.

2473

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หจข.,ร.5 สารบัญสมุดพิเศษ เล่ม 8 ร.ที่ 168/45 พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระยาราชสัมภารการ วันที่ 5

พฤษภาคม ศักราช 1245 (พ.ศ. 2426)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หจข., ร.5 สมุดสารบัญพิเศษ เล่ม 25 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรป
ปรปักษ์ วันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2426 หน้า 1

Joshua Eliot, Jane Bickerstetle, Jonathan Miller and Georgia Matthews (eds.) **Thailand**

Indochina & Burma Handbook. Bristol: Trade & Travel Publications Limited, 1993